

A REMÉNY PEDAGÓGIÁJA ÉS A SZOCIÁLIS NEVELÉS

Jó néhány évtizeddel ezelőtt látnokként írt le Pierre Teilhard de Chardin: „A jövő azoké, akik a következő nemzedéknek okot adnak a reménységre.” A kiút, az „exodus” a jelen erkölcs-gazdasági kátyúból éppen az, amit Boros László írt: A keresztény élet *a remény gyümölcse*. Lényegében nem más, mint a jövőbe tekintés, a jövőre irányulás, az ismeretlenbe való elindulás, exodus. Krisztus előttünk ment az abszolút jövő titkába. A „valamire való várás” az életnek az a közege, a létnek az a hangulata, melyben a keresztény ember megismerkedik hitének tulajdonképpeni tartalmával (Reményből élünk).

A reményre nevelés és a szociális nevelés szakirodalma éppúgy, mint a kutatások jelentős része a súlyos gazdasági válság következtében különösen nehéz helyzetbe került, ún. harmadik világ népeivel foglalkozik. Más irodalom viszont – igen szerencsésen – már a legkisebbeknél kezdve a remény és szociális érzék, a környezetért, másokért való felelősség alapjait igyekszik kiépíteni.¹ Az alábbi megfontolások a keresztény hiten alapuló nevelésben születtek.

AZ ERKÖLCS ÉS REMÉNY KAPCSOLATA

Társadalmunkat sújtó csapásokról szólva leginkább az energiaforrások kimerülését, a környezet pusztulását, a nukleáris rombolást és a túlnépesedést emlegetjük leggyakrabban. Emellett megjelenik a gazdag és szegény országok, népcsoportok között mélyülő egyre nagyobb szakadék, a kábítószerek és bűnözés. Ezzel szemben a gyökerekről, az indokról megfeledkezünk. Ez nem más, mint az élet jelentésének, értelmének a megfoghatósága, vagyis a reményé, amelyből az embernek élnie kellene. Ahhoz, hogy éljünk, szükségünk van az élet iránti szenvedélyes vágyra, bizonyosságra. Ne „átmeneti lénynek” tudjuk magunkat, akik megtűrtként vánszorgunk saját magunk építette monstrumaink árnyékában.

A remény krízisééről kellene beszélnünk, amely szoros kapcsolatban áll az erkölcsi

¹ H. Svi Shapiro (edited by): Education and hope in troubled times: visions of change for our children's world New York ; London : Routledge, 2009

krízissel. Kifejezetten morális krízisről van szó, és nem egyszerűen gazdasági válságról. Ez utóbbi mindenkor bekövetkezik, amikor az alapvető erkölcsi normák „leértékelődnek”. Az erkölcsi válságot tudatosan gerjesztik azok, akik csak a maguk gyors meggazdagodására gondolnak, elvesztik szociális érzéküket, mert elvesztették egészséges életérzésüket. Egyedül a materiális javakban boldogulni akaró személy abszolút hatalmat akar, azért támadja az erkölcsi értékeket, nehogy „alattvalói” lelkiismeretét a szellemi-lelki értékek, normák önálló értékrend kibontakozására vezessék. Látszólag „szabad kezét” ad az erkölcsi törvények felrúgásával, de valójában védtelenné teszi az embert: nem tartozik senkihez, önmagához sem. Az ember „hajléktalan elme” lett – ahogy P. L. Berger mondja. Kívülről szemléli magát, vele történik a világ és nem általa. Elviseli az életet, fogyasztja kínálatait, vagy éppen eljátssza a ráosztott szerepeket. Nyilván, nem érez felelősséget „a történekekért”. A jövőt tekintve inkább horoszkópot olvas, vagy kártyát vett: várja a jövőt, ami „meg van írva”, és nem ő alakítja. Nem azt kérdi mit tehetek, mit kell tennem, hanem, hogy mit kell elviselnem.

Ha a társadalmat időnként feldühítő, elképesztő csalásokról hallunk, vagy éppen közönséges lopásokról, akkor sietve úgy minősítjük az utóbbiakat, hogy szegénységi bűnözés. És az előbbieket, a „megasztárokat”? Ilyenkor a törvény kijátszásáról beszélünk, pedig mindkettő ugyanazon tőről fakad: erkölcsi válság „gyümölcse” mindkettő. Az erkölcsi bizonytalanság előbb-utóbb kétségessé teszi az ember önmagáról alkotott képét, kikezdi a másokkal való kapcsolatát, hiszen egyetlen remény, jövőkép nélkül azonnali megoldásokban hisz – ami persze nincs. Most kell mindent elintézni, mert nincs jövő. Ami különös veszélyt jelent éppen a fiatal nemzedékre, hogy a média gátlástalanul ontja a szélsőséges, kifejezetten romboló magatartásformákat „szimpatikus” kiszereelésben.²

D. É. Durkheim társadalom felfogásának legfontosabb pillérei a *kollektív tudat*, a *társadalmi értékrendszer* és a *konszenzus*. Ezek függvényében és egymásra hatásában vizsgálta a társadalmi tények esetleges változásait, a kollektív tudatban, a stabil értékrendszerben és a konszenzusban beálló zavarokat (anómiákat), illetve a társadalomnak az ezen zavarok megelőzését lehetővé tevő integratív és szolidaritáselvű szerepét. Kutatásainak gyakran állt fókuszában az öngyilkosság, pontosabban az öngyilkossági hajlam, amelynek vizsgálatával Durkheim arra jutott, hogy *az öngyilkosságok éppen a társadalom integrációs erejében fennálló zavarokra vezethetőek vissza*.³ A tömeg-érzés annak a mindent egybemosó törekvésnek az eredménye, amely nem személyben, hanem a fogyasztásban

2 HARE, Robert D.: *Kímélet nélkül. A köztünk élő pszichopaták sokkoló világa* Háttér K. Budapest, 2004.

3 Émile Durkheim (teljes nevén *David Émile Durkheim*; Épinal, 1885. április 15. – Párizs, 1917. november 15.) francia szociológus, a modern szociológia és kulturális antropológia atyja, legjelentősebb úttörő egyénisége, klasszikus alakja. E témában írt 1987-ben e tárgyban írt szociológiai monográfiája: *Az öngyilkosság Szociológiai tanulmány*, ford. Józsa Péter, Budapest, Közgazdasági és Jogi, 1967.

gondolkodik. Az erőszakolt ideológiák ellenérzéssel töltötték el az embereket. A fogyasztói szemlélet „kívánatos” fagyhalálként telepszik a világra. Azt az élményt kelti, hogy én akarom, nekem ez jó, mert minden igényem kielégíti. Csupán azt nem fogja föl az ember, hogy ez az igény alig haladja meg egy levelibékáét (akkor is esőt ünnepel, ha a locsolóautó megy el a ház előtt – „mellesleg” aszálytól ég minden). A „mások választanak” helyettem kényelme egy idő után belső konfliktushoz vezet: nem lehetek más, csak egy másik korlátolt felfogás utánczata. Nem gondolkodni, hanem cselekedni, pontosabban „megfelelni” az elvárásoknak. Következménye a krónikus stressz, majd a depresszió. A krónikus stressz-depresszió fokozza a szív-érrendszeri veszélyeztetettséget, más krónikus megbetegedések és önkárosító magatartásformák kockázatát. Akár a nemzetközi, akár a hazai vizsgálatokat nézzük, egyértelmű, hogy az emberi krónikus stressz hátterében a társadalmi és pszichológiai tényezők szerepe alapvető!

Az érettségénél alacsonyabb végzettségű férfiak esetében kétszer magasabb volt a halálozás 2002 és 2005 között, mint a magasabb végzettségűek között. A kedvezőtlen tényezők közé tartozik a rivalizálás, az alacsony jövedelem, valamint a házastárs hiánya, ami duplájára növeli a korai halálozás rizikóját.⁴

Egy kutatócsoport folyamatos stressz-hatásnak kitett körben végzett vizsgálat a következő összegzésre jutott:

A Testi tünetek lista az egészségi problémák 8 területét 3–3 kérdéssel tárja fel: légúti problémák, gyomor- és bélrendszeri problémák, szív- és érrendszeri problémák, általános egészségi állapot, mozgásszervi tünetek, idegrendszeri problémák, nemi és kiválasztó szervrendszeri zavarok, bőrproblémák. A kitöltőnek az elmúlt évet alapul véve kell megítélnie a felsorolt problémák előfordulását.

Leggyakrabban előforduló betegségek:

1. Légúti betegségek, mozgásszervi problémák
2. Gasztrointesztinális problémák
3. Idegrendszeri problémák

Figyelemre méltó, hogy a dolgozók körében, noha az átlag életkor 34 év, az elmúlt egy évben előforduló egészségi problémák gyakorisága az aggodalomra okot adó szintet érte el!

(...)

Direkt és indirekt dolgozókra egyaránt jellemző, hogy a leginkább stresszesnek megélték a

⁴ Kopp Mária: Krónikus stressz, életállapot, depresszió, egészségkárosodás
http://www.depressziostop.hu/kronikus_stressz-allapot_depresszio_egeszsegkarosodas.pdf 2009. 10. 29.

1. Társas kapcsolatok (munkatársak!)
2. Tempó („felgyorsult világ”)
3. Munkahelyi teljesítmény kényszer
4. Érzelmek elfojtása

A magatartás és érzelmek feltárása kapcsán aggodalomra okot adó stresszmutatókat produkáltak az alanyok.⁵

A „hajtás-kényszer” egyre súlyosabb, minél inkább az egzisztencia (munkahely elvesztése), vagy legalábbis az eddig megszerzett pozíció megtartása/elvesztése a tét. A munkatársi kollegialitást felváltja az ellenséges érzés: együtt dolgozunk, de valójában egymás ellen.

Egyértelmű erkölcsi alapok nélkül a közösségtudat elvész, hiszen az egyének önbecsülése tenné szilárddá, termékennyé. Ez a hiány jelentkezik kis és nagy közösségi szinten a párbeszédre való készség, az egészséges konszenzusra jutás képtelenségében. A remény feltétele az a hit, amely nem illúziókba vezeti az embert, hanem egyértelművé teszi önmaga jelentését, a világgal való kapcsolatát. Hitet említettem, mert felülmúlja pillanatnyi belátásomat éppúgy, mint elvárásomat, érdekemet.

„A keresztény reménység a teljes értékű, a szabadságban és igazságosságban keresendő emberi fejlődés szolgálatának forrása” – írja XVI. Benedek pápa, majd később így folytatja: „A remény az első hely a lelkünkben, mert ez Isten bennünk való jelenlétének és velünk kapcsolatos várakozásának jele.⁶ Az ember túlmutat önmagán, mert egy elidegeníthetetlen hívásban él, ez a hívás alkotta meg őt egyedül valónak. Az ember önmegismerése nem szorítkozhat pillanatnyi adottságai, helyzete felismerésére. Az ember igazsága az a „valóság” amely megadja ember voltát. Az „Én” a „Te” vonzásában nyer dinamizmust. Ha a Másikat tagadjuk, megtagadjuk azt a teremtő feszültséget, mely életének alapfeltétele. Az ember reménye anyagi sikerekre (kutatási eredményekre, jólétre) szűkítve a kilátástalan és kétséggel teli jövő korlátai között vergődik. Hogy ez mennyire így van, mutatja, hogy az autoagresszív cselekedetek nem a szociálisan szegények között szedi legtöbb áldozatát, hanem az „amúgy mindene megvolt” közegekből.⁷

A remény forrása nem bennünk van, hanem abban a kapcsolatban, amely életre hívott. Ez a hívás megelőz minket: azért tudunk remélni, mert Valaki előbb szeretett. Az ember

5 DÉR Anikó és mások: Krónikus stressz vizsgálata profitorientált munkahelyen dolgozók körében. Magyar Orvos, 2009/1–2. 38–39.

6 *Spe salvi* enciklikáját idézi: CARITAS IN VERITATE III.34.

7 Nem a vulgáris értelemben véghezvitt suicid cselekvésekre kell gondolni, hanem a „luxus” önpusztítás iszonyatos méreteire: drog, alkohol, halálos száguldás stb.) v.ö. TEMESVÁRY, Beáta (2007) *Direkt és indirekt autoagresszív viselkedésformák kapcsolódása és veszélyeik (diagnosztikus, terápiás és preventív lehetőségek)*. Munkabeszámoló. OTKA.

„önmagunk igazsága” nem valami elvont eszmélődés gyümölcse. „Az önmagunkról szóló igazság, személyes lelkiismeretünk igazsága ugyancsak mindenekelőtt ajándék a számunkra. A megismerés folyamatában az igazságot soha nem mi magunk teremtjük, hanem mindig rátalálunk, helyesebben kapjuk. Az igazság, akárcsak a szeretet ’nem a gondolkodásból fakad, nem is az akaratból, hanem valamiképpen ő veszi hatalmába az ember lényét’”⁸

REMÉNYT KELTENI

„A mai embert inkább érdeklik a tanúk, mint a tanítók, és ha mégis hallgat a tanítókra, azért teszi, mert ők egyben tanúk is” – írja VI. Pál pápa.⁹ Ahhoz, hogy reményt gyűjtsünk a gyermekekben, sorsközösséget kell velük vállalni. Mindez nem mossa el sem a nevelő felelősségét, sem a gyermekhez szóló hívást, hogy többre törekedjen.

Két sajátos pedagógiai gyakorlatot említek a reményre neveléshez. Mindkettő eleget tesz – bármilyen réginek is tűnnek, a „modern” nevelés-lélektani követelményeknek. Ezen követelmények közül néhány olyan vonást említek meg, amelyek ugyan közös alapra mutatnak, megoldásukban egészen egyéniek. Ezek a meghatározó jellemzők:

– *egyértelmű értékrendszerre* épül: ezáltal a gyermek nem valami idomítás, külső kényszer hatása alatt cselekszik (nem pillanatnyi érdekből), hanem meggyőződésből fakad az a személyes vágy, igény, hogy egységben élje életét önmagával. Önfelfogása, értékrendje és így cselekedetei összhangban álljanak. Vállalni tudja a növekedéssel járó kudarccokat, a külső és belső ellentmondások átmeneti feszültségeit.

– *másokkal és másokért éli meg személyes szabadságát* egy olyan elkötelezettségben, amelyben egyre teljesebb, ígéretesebb (reménytelibb) lesz a jövő, még ha mindezért kemény küzdelmet is kell vívnia.

– *a szociális érzékenység kialakítása*: a szociális „tér” felfogása és elfogadása nem valami passzív belenyugvás, hanem egyrészt a realitás felfogása, vagyis a kiindulópont, a kihívás. A nevelő „szegény” lesz a gyermekkel: vele együtt vállalja a növekedés kínját, s ezzel hűségéről biztosítja a növendékét. Messze több ez, mint elviselés! A személyre szabott nevelést jelenti: bárhonnán érkezel, alkalmas vagy arra, hogy teljes életet élj, teljesebb életet élj. A szegénységre, a nehézségekben való osztozásra éppúgy fel kell nőni, mint a gazdagodásra, fejlődésre: erkölcsileg és szellemileg egyaránt. A gyermek énképének egészséges fejlődéséhez hozzá tartozik saját helyzetének bizonyos derűvel való felfogása. Ennek alapja a kiengesztelődés elsajátítása, az értékek számbavétele, mint személyünket meghatározó „örökségek” tudatos feldolgozása. Ha a gyermek nem

⁸ CARITAS IN VERITATE III. 34.

⁹ *Evangelii Nuntiandi*, 41.

sajátítja el, hogy igent mondjon múltjára, hanem csak a tiltakozás, gyűlölet marad meg benne, akkor felnőttként sem lesz képes tevékenyen és megértőn, türelmesen fordulni azokhoz, akik hátrányos helyzetben élnek. Megmarad a menekülés szindrómája: „ki innen, nem is akarom őket látni!” A szociális és morális válság nem oldódik fel az olyan személyben, aki csak haraggal, gyűlölettel képes nézni múltját. Akkor is „harcol” ellene, amikor viszonylagos jólét veszi körül, de ez a küzdelem nem másokért, hanem saját múltja emlékének eltüntetéséért folyik.

– *kialakul a párbeszéd készsége*: a többiek – még ha más felfogást is képviselnek, – nem ellenségek, hanem küzdőtársak, akikkel félelem és megalkuvások nélkül vállalja önmagát. Ebben a becsületes küzdelemben és párbeszédben születik az a közösség, ahol felfedezik a közös értékeket, egymás gazdagításának örömét. Nem csatamező az élet, hanem nemes verseny a teljes, kölcsönös gazdagításért.

A párbeszéd egyrészt megalapozza, másrészt alakítja a fejlődő személyiség kompetencia tudatát. Az életre való alkalmasság azonban nem csupán az ismeretekben való gazdagodást jelenti, hanem minden viszonyulásunkat.

A kisiskoláskortól kezdve egyre nagyobb jelentőségűvé válik a verbális kommunikáció, egyre inkább ez lesz az iskolai munka közege. Itt válik igazán hátránnyá a család hiányos verbális szocializációja. A verbális kommunikáció igen fontos az én-fejlődés szempontjából is. A személyiség belső szabályozása mai ismereteink szerint *kognitív struktúrákon át* megy végbe. Ezek végső soron dinamikus szerkezetek, amelyek egész életen át fejlődnek, és mi lényeges nyelvi kódban szerveződnek.¹⁰ A nemverbális jelzéseket nem tudja a gyermeki én úgymond áttenni nyelvi kódba, ezáltal éppen az emberi kapcsolatok szempontjából legfontosabb információs anyag feldolgozása válik számára nehezzé. Ezért bizonyul stratégiaileg kedvezőnek a nem verbális kommunikáció gyakoroltatása és tudatosítása, értelmezési támpontokkal való ellátása.

Mára már bizonyított: a pedagógus *vokális* kommunikációja meghatározó abból a szempontból, mennyire tudja a gyermek figyelmét lekötöni. A kommunikációs érzékenység elengedhetetlen a gyerekek figyelmének, interakciós kedvének megállapítása szempontjából, amelyhez azután a tanár verbális, nem-verbális akcióit kapcsolhatja. Meg kell érteni a tanulói viselkedés rejtett értelmét. Hasonló módon nagyon fontos az iskolai konfliktushelyzetek megoldása is. Ilyen helyzetekben a pedagógus viselkedése szintén mintaadó, fejlesztő lehet.

(...)

¹⁰ BUDA Béla: (1982) A tudattalan szemantikai elmélete (A szavak és a fogalmak szerepe a viselkedés szabályozásában és az énműködések szervezésében). Idézi: Csapó, Új Pedagógiai Szemle, 2. 32–34.

A pedagógus kommunikációs feladatait az *énkép* és az *önértékelés* vonatkozásában is újra kell gondolni. A kisiskoláskortól felgyorsul az énkép szerveződése; a személyiségfejlődés szempontjából lényeges, hogy az énkép pozitív önértékeléssel legyen gazdag, de ne távolodjon el túlzottan a realitástól, a valóságtól sem. Az önbizalom hiánya bizonyítottan a serdülőkori pszichológiai fejlődés komoly akadálya. A pedagógusnak az iskolai munkák során erősíteni kell a tanulók reális önértékelését fontos kommunikatív visszajelentéseket adva a további fejlődéshez. Ha a pedagógusnak sikerül érdeklődést ébresztenie tantárgya iránt, és ezen érdeklődés nyomán elért eredményeket megfelelően elismeri, nagyon jelentős kognitív fejlődési folyamatot indíthat el a serdülő személyiségben.¹¹

A nevelő személyisége akkor hat valóban pozitív módon, ha belső egységről tanúskodik. Értékrendje és személyisége kifejezésre jut ítéleteiben, kapcsolataiban. Azonban azt az illúziót el kell felejteni, hogy az értelmi fejlesztés eleve erkölcsi fejlődést is hoz. Sajnos nem, hiszen a „belátni a jót” és „jót cselekedni” között a személyes döntés miéртje, érzelmi motivációja is jelen van. Ez az érzelmi motiváció azonban sokkal többet jelent, mint amit a szó első jelentését hallva gondolunk: értékelésem, állásfoglalásom komplex valósága. Kétségtelenül elengedhetetlenül fontos az értelmi fejlesztés, de a láthatón túl mutató érték nélkül könnyen az intelligencia látszatával is megelégszünk. Ahogy Chesterton – kissé csipős szavakkal – összegzi egy író jellemét: a korosodók tipikus bűne kerítette hatalmába, az intellektuális ambíció vétke. *Nincs ugyan említésre méltó intellektusa, de ahhoz nem is kell, hogy valaki intellektuelnek számítson.*¹²

A pedagógiai hatás nyilván nem a nevelő személyének kiválóságát (hiúságát) kell szolgálnia. Valami újat, többet hozzon ki a neveltből. Ezt csak következetes és egyértelmű nevelési program mentén haladva lehet remélni. A nevelésben-oktatásban megkövetelt innovatív tevékenység a szilárd reményen alapul. A nevelés szenvedélye nem a versenyképességben, a kihívásokkal szembeni elszánt küzdeni akarásban áll. Ez nagyon könnyen szétzilálja a nevelői munkaközösséget, sőt a gyermekek között is „ellentaborokat” képez. Akár osztályon belül is a kortárs-jelenlét pozitív erősítése helyett ellenségkép dominál. Sajnos nem kevés tanújelét látjuk ennek olyan iskolákban, ahol minden a versenyre összpontosul: a diákok menekülnek a „versenyistállókból.” A reményre nevelés nem a legyőzni akarást, hanem a kiteljesedést jelenti. Nem szorítkozik csoportra (klikkre), hanem egyetemes gondolkodást sugall.¹³

11 CSIFFÁRY Tamás: A kommunikációs nevelés és készségfejlesztés metodikai aspektusai I. *A kommunikáció elmélete és gyakorlata IX (MCS65)*

12 G. K. CHESTERTON: *Brown atya botránya* Új Ember, Budapest, 2008. 30.

13 Éduquer: passion d'Espérance – *Éléments de réflexion pour l'Enseignement catholique en Assises. III. „Écrire de nouvelles pages de l'éducation: Champs d'investigations possibles.* Enseignement Catholique Actualités n°249 Document de travail Assises 16 septembre 2000 - 1er décembre 2001

CSALÁD: A REMÉNYRE NEVELÉS ÉS SZOCIÁLIS NEVELÉS ALAPJA

A reményt először az ember a szülőknek abban a magatartásában ismeri meg, amely esélyt ad a növekedéssel járó kudarckok felülmúlásában. Nagyon egyszerűen fogalmazva: te is lehetsz valaki. Ez egyúttal a szocializáció kezdete is. A gyermek képesnek – nagyon szakszóval kifejezve: kompetensnek – érzi, tudja magát az élethez.¹⁴ A saját életéhez. A gyermek – bár a kortársakhoz kötődik – ahhoz a társadalomhoz tartozónak szeretne lenni, akik „felnőttek”. Örömmel, büszkeséggel tölti el, ha a nála jóval nagyobb gyerekek befogadják, mert reményt keltőnek találják: alkalmas vagy arra, hogy több legyél.

Az egyén azonban nem közvetlenül kapcsolódik a nagy társadalmi formációkhoz, hanem a családon keresztül. A család közvetíti a nagy társadalom érték-, erkölcs-, elvárás-rendszerét az egyén felé. Még a családból kihullottak vagy a családon kívül felnövőök számára is gyakran a „család” a referenciapont. Utóbbi esetben azáltal, hogy nincs. A „hiány” kemény valóságát mutatják azok a tankönyvi adatok, miszerint a legtöbb betegség gyógyulása szempontjából a családon kívüliség hátrányos kockázati tényező. Tehát nem csupán a mentális betegségekről van szó. Különösen informatív az az adat, hogy a kockázati tényező súlyosabb azoknál, akik családból kihullottak, mint azoknál, akik mindig is egyedül éltek.¹⁵

A személyiség biztonságát az ember nem értelmi úton fogja fel, hanem egész lényegében: szeretnek, elfogadnak azok, akik közé érkeztem. Erickson személyiségünk fejlődését modellezve az első, perdöntő lépésnek a csecsemőkorban megszerzendő bizalmat említi – szemben a bizalmatlansággal. A bizalom alapja a feltételek nélküli, egyszerű elfogadás, az élet feltételeinek biztosítása. Ezt a család, elsősorban az anya magatartása teszi egyértelművé a gyermek számára. Fenyegtettség nélkül lehet az, aki. Ennek jelentősége éppen abban áll, hogy egyensúlyt talál az *alkalmazkodás és felemelkedés* között. Ha az alkalmazkodás kényszere alatt él, az megalkuváshoz, önellentmondáshoz kényszeríti. Ha folyton másnak kell lennie, hogy elfogadják, akkor egyéni és társadalmi konfliktusba sodródik. A bizalomban növekedve születik meg benne a remény meggyőződése: felnőtt ember lehet, aki egyedül való, értékes és megismételhetetlen ajándék másoknak. Ugyanakkor a másokkal való kapcsolatban azt is megérti, hogy nem „magának való”: az az öröm, kincs az övé, amit odaajándékoz, megoszt másokkal. „Az ősbizalom és ősbizalmatlanság alapkonfliktusának megoldásával vagy megoldatlanságával alapvető

14 MEIREU, Philippe: *Pedagogie: le devoir de resister* ESF Edit. 2008.

15 TRINGER László: A család szerepe a lelki egészség megőrzésében és helyreállításában <http://www.magyarpaxromana.hu/kiadvanyok/csalad/tringer.htm>

viselkedésformák alakulnak ki, amelyek a későbbiekben jellemzőek lesznek életvitelére.”¹⁶ Ennek lépéseit nagyon egyszerűen felvázolva:

1. én vagyok (kb. 2 éves kor körül): a gyermek felfedezi magát, mint „én”-t, szereti magát;

2. fiú vagyok vagy lány (3–6 éves kor): felfedezi magát, mint nemmel rendelkező „én”-t;

3. én akarok lenni (12–16 éves korban): felfedezi magát, mint személyt, megtervezi magát;

4. azért vagyok, hogy... (16 éves kortól): felfedezi magát, mint szolgálatban lévő személyiséget. Úton van az érzelmi – konstruktív felnőtt identitása felé.¹⁷

A személyiség alakulásának ezek az első lépései a családi közegben lévő kapcsolatokban alakulnak ki, ott nyernek megértést és megerősítést. „Az „egészséges” társadalom nem „egészséges” egyének összessége, hanem harmonikus családok és közösségek szerves rendszere. Jól működő család integrálni képes saját patológikus tagjait is olyan mértékig, amennyire csak lehetséges.”¹⁸ Az identitásérzés alapja az egyénnek az az érzése, hogy „rendben van”: úgy szeretik, elfogadják, ahogyan van. Ez az érzés mintegy védő-szűrő működik: a feléje irányuló tiltás, kérés nem ellene, hanem érte van, értelme van (nem a keserűség, harag diktálja vele szemben).¹⁹

A már fentebb említett erős stressz-hatásnak kitett felnőttek vizsgálatában kimutatták, hogy a gyermekkorban elszenvedett traumák (eltaszítotttság, kirekesztés, érzelmi kapcsolatok szegénysége stb.) a személyiség fejlődésében olyan károkat okoz, amelyek a felnőttkori feszültségek felhalmozódásában nagy szerepet játszanak. Maga a családi múlt, az illetőnek önmaga személyisége is stressz-forrás.²⁰

A szocializáció a társadalomba való beilleszkedés folyamata, amelynek során az egyén megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat. Mások viselkedésének látott, átélt, tapasztalt élményei, a szülők által nyújtott viselkedési „minták”, a saját magatartásunkról nyert visszajelentések módosító hatásai és a tudatos nevelés útján közvetített törekvések egyaránt belejátszanak ebbe a fejlődésbe. Ennek során humanizálódunk, vagyis megtanulunk

16 FRENKL Sylvia – RAJNIK Mária: Életesemények a fejlődéslélektan tükrében. Budapest, 2005, 105.

17 BRESCIANI NICASSIO, Flora: A nevelés öröme. Az ember nevelésének művészete. Don Bosco K. Budapest, 2006, 132.

18 TRINGER, i. m.

19 FRENKL S. – RAJNIK M. u. o.

20 DÉR Anikó és mások: Krónikus stressz vizsgálata profitorientált munkahelyen dolgozók körében. Magyar Orvos, 2009/1–2. 39.

emberi módon élni és viselkedni. A szocializáció tehát lélektani szempontból a személyiségfejlődés társadalmi vetülete.²¹

A gyermek szülői és társas környezet hiányában ugyanis legfeljebb anatómiájában felel meg embernek, míg viselkedése alig emlékeztet az emberére. Nem rendelkezünk olyan ösztönapparátussal, amely lehetővé tenné a környezet társas hatásaitól független emberi kibontakozást. A velünk született adottságok és tulajdonságlehetőségek kimunkálása társas feltételekhez kötött, ehhez pedig az emberi együttélés mintái szükségesek. Az emberré válás szocializációs folyamat, a vele született adottságok társas kialakítása, amely az emberi együttélés sajátos egységeihez, a kiscsoportokhoz kötött.²² Fejlődésünk, személyünk kialakulása két, egymással ellentétes hatás feszültségében épül: az egyik az állandóságot (a már megszerzett biztonság, gyermeki énkép stb.) igyekszik fenntartani, a másik a változásra, növekedésre törekszik. E kettő egyensúlya valójában mindig kérdéses, feszültséget okoz, ugyanakkor ez az életképesség jele: amellet, hogy megőrizni törekszünk értékeinket, énképünket (vagy éppen ezen alapozva) képesnek érezzük magunkat arra is, hogy újabb ismereteket szerezve kiegészüljünk, több ember legyünk. Ebben minden korosztályban nagy szerep jut a társas kapcsolatoknak. Ha csak a versenyre, a mások fölé helyezkedésre (uralomvágy) szűkül akár a családi társas kapcsolat, akár a kortársakkal való kapcsolat, akkor kialakul az előítéletes és etnocentrikus viselkedés:

– *centrizmus és felsőbbtség*: a különbségek hierarchiájába épülnek, és emiatt akárhányszor utalnak valakire, érvénybe lép a magasabb/alacsonyabb rendű besorolás.

– *barátság és ellenségesség*: fekete/fehér gondolkodás: barát vagy ellenség. A barátság jelentése devalválódik: aki nekem hasznos – a többi ellenség, rivális.

– *versengés*: a másik „legyőzésre való”. „Kultúránkban a neurotikus versengés három tekintetben is eltér a normálistól. Első megnyilvánulása, hogy folyamatosan másokhoz méri magát – még akkor is, ha ennek semmi helye nincs. Ami különösen káros az illetőre éppúgy, mint a közösségre, hogy nem a tevékenység tartalma számít, hanem, hogy mennyi sikert, presztízst szerezhet (gyakran bármi áron!)... A második megnyilvánulás: az ambíció nem csupán a több siker elérése, hanem a kivételezettség (gyakran ez tudat alatt játszódik). Harmadik megnyilvánulás: csak én legyek sikeres! Az ellenségeskedést

21 BUDA Béla: *A serdülőkor szociálpszichológiája* Tankönyvkiadó, Budapest, 1974.

22 A szocializáció jelentésének megfogalmazásában első helyen áll a közösségbe való beépülés követelményeinek elsajátítása, az ebben való segítségnyújtás.

Socialisation: – the adoption of the behavior patterns of the surrounding culture; „the socialization of children to the norms of their culture;- helping someone grow up to be an accepted member of the community; „they debated whether nature or nurture was more important. <http://www.thefamily.org/dossier/>

tápláló érzés: lerombolni a másikat. Fontos, hogy a másikat legyőzöttnek lássam; ha ez nem sikerül, akkor a magam szintjére: ő sem különb nálam.

– *megalkuvás*: elvtelenül kiszolgálva bármilyen ideológiát, ítéletet. Attól fél, ha vállalja magát, egyedül, védtelenül marad.²³

Ezeknek a kapcsolati beszűküléseknek melegágya az a család, ahol a szülők is csak „rangban/hatalomban tartanak kapcsolatokat, gyermeküknek ők választanak barátot.”²⁴ Az úgynevezett fogyasztói ideológia erre épít: diktált igény – diktált személyiség – elhíttett „boldogság”. Mindez fokozott stressz-hatást eredményez. Hogy miért vezet krónikus stressz állapothoz a fogyasztói ideológia? Az ember nem birtokolja a javakat, hanem azok szolgálatában, „kegyeiért” lohol:

– folytonos alkalmazkodási kényszer (már döntöttek helyettem, de a felelősséget és következményeket én viselem;

– nem vagy értékes, elfogadott, ha nem vagy fogyasztója a legújabb termékeknek: az anyagi előrelépés, külső siker válik az önértékelés mércéjévé;

– a társ csak alkalom, eszköz az előbbre jutáshoz (tömeg, *ami* tapsol); szervezz be fogyasztókat, akkor te leszel a főnökük (termékek eladó lánc): az együttműködés helyett a rivalizálás az alapvető motiváció;

– megszűnik az egyéni meggyőződés jelentősége (sőt veszélyes!): a belső értékek helyére külső célok kerülnek, de ezek másoktól függenek (érték, ami hasznot hajt, vagy annak jelentette be a TV);

– folyton változó érdekektől felpörgetett ideológiai változások kilátástalanná, kiszolgáltatottá teszik; etikai infantilizmus: ha nem vagyunk képesek egy követelménynek megfelelni, „érvénytelenítjük”.

– a kikényszerített következetlen döntések miatt a saját helyzetünket kontrollálhatatlannak érezzük.

Az a közeg, amelyben az emberré és felnőtté válás zajlik elsődlegesen a család. Ez később távol az iskolai (kortárs, baráti), majd a munkahelyi kapcsolatokban. A mikromilió az a társas mező, amelyet együtt élő, összetartozó személyek alkotnak. Az ebben kialakuló kapcsolataink jellegzetessége a személyesség és a kölcsönösség: gazdagodás (befogadás) és gazdagítás. Ekkor tanulja meg az ember szociális kompetenciáit, a visszajelzések alapján építi ki a kapcsolatteremtés egyéni útját. Mondhatnánk így is: megtalálja a saját hangját. Amelyik gyermek nem fejezhette ki magát az otthoni kapcsolatban, nem tud, nem mer megnyilvánulni: bocsánatkérően beszél. Tragikus, ha ez a folytonos tagadásban ölt testet.

23 V. ö. BRESCIANI NICASSIO, i. m. 140.

24 Tudatosan használtam egyes számot: a kevés gyermek számtalan felnőtt elvárásának kell megfeleljen.

A következő példában érzékeljük, hogy mit jelent, ha a szocializáció megsérül éppen a szülői magatartás hatására. Egy levélrészlet: „Ahogy idősödök, egyre jobban hasonlítok anyámra. Már fotózkodni sem szeretek mert egyből az anyámat látom a képeken. Az esetek 99%-ában photoshoppal belenyúlok a képekbe, hogy ne hasonlítsak annyira rá. Hogy a csúnya melleit és lábait tőle örököltem, azzal már megbirkóztam, de hogy nyaktól felfelé is egyre jobban hasonlítok, idegileg nem bírom. Tudom hogy természetes, mégis kiborít! 21 éves vagyok. Anyával nem jó a kapcsolatom.

(...) Te semmit nem tudsz arról, miket csinált meg velem az anyám gyerekkorom óta, ami miatt távolságtartó vagyok velem! Enyhén terrorizálva éreztem magam mindig és érzem most is! Nyilván nem lenne semmi bajom azzal hogy hasonlítok rá, ha nem gyötört volna éveken keresztül. *Beleőrülök, ha arra gondolok: én is ilyen leszek.*”²⁵

A szocializáció tágabb értelemben az egész életen át tartó folyamat, amelyben meghatározó jelentőséggel bír, amikor társas viselkedésünk alapjait alakítjuk ki. Ez a gyermekkori szocializáció ideje, ekkor veszi kezdetét a személyes én kibontakozása. A társas hatások közvetítésének fő tényezője ekkor még a család, elsősorban az anya. *A szocializáció a társadalomba való beilleszkedés folyamata, amelynek során az egyén megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat. Ennek során humanizálódunk.*²⁶

A gyermek növekedésével új csoportokkal találkozik, bővül szocializációs lehetősége, de új feladatokkal is szembetalálja magát. A kapcsolatok megteremtésében a nyelvnek van különös jelentősége (a helyes beszéd, gazdag szókincs!): önmaga belső világának közlése, mások jó (egyértelmű) megértése az önbizalom és félelem nélküli társas kapcsolat szempontjából igen jelentős. A szocializálódás, szociális gondoskodás hiányosságai a felnőtt korban gyakran okoznak súlyos kommunikációs zavarokat. A félelem, gyanúgyanúsítás lép a párbeszéd, a meghallgatás készsége helyére. A szocializáció nem korlátozódik az anyagiakra. A „magányos tömeg” valósága folyton kísért: mindenki egyedül akarja megoldani boldogulását. Kollegiális viszonyban (minden téren, szinten) súlyos hiányokkal küzd: vezetők egész sora először dönt, közöl és csak azután „konzultál”: ez nem jelent mást, mint szeretné önmagát visszahallani. A demokratikus gondolkodás, közösség helyére a félelem lép: a véleménynyilvánítást kritikának éli meg az illető. Ez a

25 A szülők közötti konfliktus átítatja a szülő-gyermek kapcsolatot. Különösen súlyos a következménye ennek, ha éppen a szocializáció kezdetén az egyik szülő – legtöbbször az anya – gyermekére vetíti a másik családtaggal való konfliktusát, kudarcát. Gyakori az is, hogy pl. a szülő a saját személyiségük zavarai miatt viselkedik hiányosan vagy ellentmondásosan a kisgyermekkel szemben. Az elutasítás „viszonzása” abban nyilvánul meg, hogy a szülő a gyermeket utasítja el magától: nincs testi kontaktus, feszült, türelmetlen magatartás (ráüt a kisgyermekre, mert az rúgkapál tisztába tételkor...)... A károsító korai anyai viselkedés gyakrabban fordul elő hátrányos helyzetű családokban.

26 BAGDY Emőke: *Családi szocializáció és személyiségzavarok* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

felnttorkori elmagányosodás és elidegenedés termótalaja. A másík ember megértése, az alkalmazkodás előfeltétele, s egyben a tudatos ön- és környezetszabályozás eszköze is.²⁷

A szociális nevelés mindig a családban indul, nyer alapot. Nem egyszerűen a „valakihez tartozás” pszicho-biológiai igényét elégíti ki, hanem világlátásunk – a szó legteljesebb értelmében – ön- és társfelfogásunk legfinomabb részleteit ott sajátítjuk el. A családban nem csupán igen és nem, hasznossági és érdekeltégi szempontok kerülnek elő, hanem az életadás és kapás folytonos gyakorlatának ezernyi szála fut egyszerre, észrevétlenül. Egyetlen szövetet képez az egész és mint az egészséges emberi szervezet minden tagja éltetve él.²⁸

A családban tanul meg az ember igazán bízni. Az egészséges élet – szó szerint teljes, csonkítatlan élet csúcsa a bízalom. Ez olyan családban nyer alapot és támogatást, ahol az ott élők közötti szeretet kölcsönössége, hűsége nem a hibátlanságon, hanem a megbocsátás gyakorlatában megnyilvánuló bizalmon újul meg. *A jellem az erkölcsi tulajdonságok viszonylag állandó, konstans rendszere.* Olyan kikristályosodott jellemvonások összessége, melyek a mindennapi élet hullámverései közepette is iránytű gyanánt szolgálnak. *Normák, követelmények, életelvek és szabályok* egymást átható ötvözete. Az ember sorsát gyakorta *determináló erők* – genetikai tényezők, szociális viszonyok, életlehetőségek – határozzák meg. A jellem pallérozása ennek ellenére kinek-kinek a legfontosabb kötelessége. A családban ennek elemeit sajátítja el a gyermek. „Az egyén azonban nem közvetlenül kapcsolódik a nagy társadalmi formációkhoz, hanem a családon keresztül. A család közvetíti a nagy társadalom érték-, erkölcs-, elvárás-rendszerét az egyén felé.”²⁹ Még a családból kihullottak vagy a családon kívül felnövők számára is gyakran a „család” a referenciapont. Utóbbi esetben azért, hogy nincs. A „hiány” kemény valóságát mutatják azok a tankönyvi adatok, miszerint a legtöbb betegség gyógyulása szempontjából a családon kívüliség hátrányos kockázati tényező. Tehát nem csupán a mentális betegségekről van szó. Különösen informatív az az adat, hogy a kockázati tényező súlyosabb azoknál, akik családból kihullottak, mint azoknál, akik mindig is egyedül

27 LACCARINO, Bianca: Famiglia, abitazione e processi di socializzazione. <http://www.rivistapsicologianalitica.it/v2/PDF/18-1978>. 2009.10. 23.

28 Az értékrend kialakítása a családban kezdődik, s folyamatos megerősítés helye is a család. Az iskolának és minden nevelő jellegű tevékenységnek figyelembe kell venni a családnak ezt az elsődleges „illetékességét”. Ha az iskola ezt megvétózza, lejárhatja – amint ezt a totalitárius rendszerekben gyakran megtették és ma is megteszik – megbontják a család belső egységét, elveszik a gyermektől azt az egész életre biztonságot nyújtó lehetőséget, amit semmiféle intézményes háttér nem tud nyújtani. SATIR, Virginia: *A család együttélésének művészete* Coincidenza Kft, Budapest, 1999.

29 Kulcsár Zsuzsanna: *Korai személyiségfejlődés és énfunkciók. Pszichoanalitikus elméletek biopszichológiai elemzésben* Argumentum Kiadó, Budapest, 2006.

BAGDY Emőke, MIRNICS Zsuzsanna. és VARGHA András (szerk.) (2007). *Egyén - Pár - Család. Tanulmányok a pszichodiagnosztikai tesztadaptációs és tesztfejlesztési kutatások köréből* Animula, Budapest.

éltek. Tehát az egyén és a nagy társadalom közötti kapcsolatrendszerből a család nem maradhat ki. Az „egészséges” társadalom nem „egészséges” egyének összessége, hanem harmonikus családok és közösségek szerves rendszere. Jól működő család integrálni képes saját patológikus tagjait is olyan mértékig, amennyire csak lehetséges”.³⁰ Az a családi közösség, amely közösen megélt hitben él, nem csupán „egy nyelvet beszél”, hanem értékrendjük egyértelmű, megbízható, következetes. Az egymás iránti bizalom alapja a közös remény.

A szocializáció és a szociális nevelés azt jelenti, hogy az ember elsajátítja a másokkal és nem mások ellen való tevékenységet. A gyermekek a családban is versenyezhetnek: elsősorban önmagával azáltal, hogy ma felülmúlja tegnapi énjét: kicsinyesség, önzés, harag stb. Ha arra figyel, hogy teljesebb életet éljen, akkor a kisebbségből támadó kicsinyesség, harag és féltékenység nem ver gyökeret lelkében. A gyermek tanulja meg a legjobbat nyújtani: igényes önmagához. Igen jelentős, hogy a családban megélt kölcsönösség megnyilvánuljon az iskola iránt is. Az iskola és a család nem két egymással szemben álló székértábor. A gyermek az otthon megoldatlanul, lezáratlanul maradt féltékenységi, meg nem értési konfliktusait viszi az iskolába, ahol a többi gyermek hasonló tapasztalatával „ötvöződve” súlyos helyzeteket teremthet. Az iskola nem lehet büntetés végrehajtó intézet a megoldatlan feszültségek miatt tehetetlenül vergődő gyermekek számára. Fontos, hogy a nevelők ismerjék és értékeljék a család értékrendjét. Ez azonban csak akkor termékeny, ha kölcsönös, fenyegetés mentes. Ha valami nem tetszik az iskola eljárásában, akkor rögtön előkerül a végzetes mondat: „akkor elviszem máshová a gyereket!”

„Az egyik legnagyobb csalás azt hinni, hogy az embernek csak jogai vannak” – írja S. Lewis. „A kötelesség nélküli jog egy súlyos nézőpontbeli hibán alapul: azt látni a másikban, akinek valamije van, akitől valamit el lehet venni, aki egy legyőzendő ellenség.”³¹ A gyermek a családban az a személy, aki egy közülünk, s velünk együtt lesz teljesebbé, mi pedig vele együtt gazdagabbá. A *társas tudat* kialakítása azért szükséges, hogy ne csak élvezője, hanem személyes alkotója legyen a család (iskola, közösség) minden tagja.

A *társas tudat* a szocializáció célja. Annyit jelent: nem csupán fogyasztó (passzív elviselője) vagy az emberiségnek, hanem felelőse aktív és passzív magatartással. A társas hajlam sok emberben él, hogy másokkal legyenek, de aztán itt véget is ér minden. Szükséges a *társas készség* kialakítása: nem csak nekem vannak igényeim, hanem a mellettem élőknek is. A tudomásul vétel, vagy a másoknak nem ártás azonban csak az

³⁰ TRINGER, i. m.

³¹ BRESCIANI NICASSIO, i. m. 118.

első lépés. A *társas tudat* jelenti azt, hogy felelős formálója legyek történetünknek: csak együtt szabadulhatunk és együtt boldogulhatunk.

A SZOCIÁLIS MAGATARTÁSRA ÉS A REMÉNYRE NEVELÉS

A nevelés egyes területeiről szólva soha nem téveszthető szem elől, hogy ezek a „területek” szerves egységet alkotnak egymással. A nevelés egészének a személyiség gazdagodását kell szolgálnia. Mielőtt a részletekre térnénk, néhány alapvető szempontra hívjuk fel a figyelmet. A remény az a belső – gyakran nem is tudatosan ható – erő, amely jellemünk formálásában arra ösztönöz: éljünk teljes életet, gazdagodjunk. A jellem valójában egész egyéniségünk, akik vagyunk. A jellem fejlettségét éppen a „még nem kész”, a teljesebb életre való nyitottság jellemzi. A remény szemszögéből nézve: sem a kudarc, sem a siker életem egy bizonyos pontján nem végállomást jelent. Bizonyos területen (pl. sportban elért csúcs teljesítmény) nem léphetek tovább, de ez csupán egyik (fontos) alkotóeleme életemnek. Ezernyi más szálon még kiteljesedésre várok. Ugyan-ez a negatív eseményekre is vonatkozik: egy ponton akadályba ütköztem, de még sok kihasználatlan képesség birtokában megpróbálok valami újat. A nevelésnek tehát az egész emberre kell irányulni.

Régebben nagy előszeretettel beszéltek a szakkönyvek is erős jellemről, erős akaratról. Inkább kellene megnevelt akaratról szólni. Az erős akaratot gyakran összetévesztjük az erőszakos, a butaságig önfejű és makacs magatartással. Nem erről van szó. Az erős jellem, vagy megnevelt jellem nem más, mint alapvető adottságainkra tudatosan épített személyiségünk. Ezt egyéni és közösségi megnyilvánulásainkban tesszük hitelessé. A személyiséggel kapcsolatban G. W. Allport felsorol néhány „meghatározást”:

- Mindazon hatások összessége, melyeket az egyén a társas környezetére tesz.
- Olyan szokások vagy tevékenységek, amelyek sikeresen befolyásolnak más embereket.
- Másoknak az egyénre mint ingerre adott válaszai.
- Mindaz, amit az emberről mások gondolnak.³²

Folytathatnánk a meghatározásokat, de mindegyikben van valami hiányosság. Maga Allport ezt ajánlja: „A személyiség azon pszichofizikai rendszerek dinamikus szerveződése az egyéni belső, amelyek meghatározzák jellemző viselkedését és gondolkodását.”³³ Később a neves pszichológus áttér a *személyiség* és a *karakter* fogalmának egybevetésére: „A karakter az ember személyes jegye, személyiségvonásainak mintázata vagy életstílus.” Később így folytatja: „A karakter szó még egy különleges mellékjelentésre tett szert.

32 G. W. ALLPORT: *A személyiség alakulása* Budapest, Kairosz Kiadó, 1997, 34.

33 ALLPORT, i. m. 40.

Amikor valakit 'kiemelkedő jellemnek' nevezünk, morális kiválóságára gondolunk. Még ha azt mondjuk, 'lebilincselő személyiség', csak annyit állítunk róla, hogy társasági megjelenése hatást tesz másokra. Bármikor tehát, amikor jellemről beszélünk, hajlamosak vagyunk morális követelményekre gondolni és értékítéleteket hozni. Ez a komplikáció nyugtalanítja azokat a pszichológusokat, akik szeretnék, ha a személyiség tényleges struktúrája és működése független volna minden erkölcsi megítéléstől.³⁴ Ennek a „nyers pszichológiának” jegyében kerülnek tehát a szakkönyvek nagyrészt azt, hogy jellemről, jellemnevelésről beszéljenek. Az előbbi szerzőt idézve: a *karaktert* úgy fogják fel, mint *értékelt személyiséget*; a *személyiséget* pedig mint *értékmentes karaktert*. A pedagógia, pontosabban a nevelés mindennapi gyakorlata azonban nem mondhat le arról, hogy egyértelmű indítást adjon a rábízottaknak. A nevelésnek alapvető célja, hogy – itt most leszűkítve egy kissé a nevelés területét – az a célja, hogy a gyermekből érett felnőtt váljék. A jellemnevelésnek éppen ezt a felnőtté válást kell valósággal, betölteni: az egyéni adottságoknak és az egyetemes emberi értékeknek a személyben való organizmusát létrehozni.

1. Az érett személyiség kialakítása

Az érett személyiség vonásait igen nehéz röviden összefoglalni. Különböző személyiségvizsgálatok foglalkoznak a kérdéssel. Az érettség, az egészség magában foglal etikai és értékítéleteket éppúgy, mint pszichikai kritériumokat.³⁵ Címiszavakban összefoglalva ezeket az alap vonásokat:

– az illető éli a saját tapasztalatát (képes befogadni és elutasítani): tisztában van a dolgok értékével, jelentésével. Számára az igazság kritériuma nem az, hogy a jelen pillanatban hányan állnak azon az oldalon, hanem önmagában van. Így ítéli meg önmagát is.

– saját és megélt értékkála alapján mérlegel, szabadon a látszattól, divattól. A környezet mindenkire hat, éppen ezért bátran kikéri olyanok véleményét, akik vele azonos értékrendben hisznek. Vállalja meggyőződését.

– éne struktúráját formálja, gazdagítja: a tanulékonyssággal bizonyítja, hogy képes befogadni. Nem „befejezett”, hanem olyan, aki a teljesség felé tart. Nem „véglegesíteni” akarja magát, hanem tisztább, teljesebb ismeret birtokában megújulni.

34 U. o. 42. A „karakter” alatt a magyar szóhasználatban az egyedi *jelleget*, az egyéni *jellemet* egyaránt értjük. De értjük a személy egyedülálló, megismételhetetlen és kitörölhetetlen jegyét, amely őt azzá teszi, ami. Itt nem részletezzük a vérmérsékleti jellegeket (temperamentum), amelyek erősen meghatároznak bennünket.

35 A Californiai Egyetem Személyiségvizsgáló és Személyiségkutatási Intézetének felsorolásában a következő kritériumok szerepelnek: 1. A munkatevékenység célirányos, hatékony megszervezése. 2. A valóság pontos észlelése. 3. Etikai értelemben vett jellem és integritás. 4. Személyközi (interperszonális) és személyen belüli (intrapersonális) alkalmazkodás. ALLPORT, i. m. 303.

– pozitív, feltételek nélküli önértékelés: ismeri és elfogadja saját valóságát. A környezet visszajelzéseit képes mérlegelni, beépíteni életébe.

– környezete (közössége) tiszteletben tartása: nem az egyformaságban, hanem az egységben hisz. Az érett felnőtt személyiség egyik jellemzője (és fejlesztés-nevelés célja) a közösségben kiteljesülő egyén felelős magatartás. Bármilyen tökéletes is egy közösség, nem fogja magát abban jól érezni az a tag, aki nem vállalja a többiek gyötrelmét, igyekezetét és kudarcait.

Allport a következőkben állapítja meg az érett személyiség, jellem összetevőit:³⁶

– Meghitt viszony másokkal: az illető képes arra, hogy igazán bensőségesen szeressen, legyen ragaszkodásának tárgya akár családja, akár egy barát. Úgy kapcsolódjon mások életébe, hogy ne akarja őket birtokba venni, sem leigázni.

– Érzelmi biztonság (önelfogadás): önmagát, az élet velejáróit, másokat természetes nyitottsággal fogad el. Nem menekül babonákba, folytonos önvédelem címén támadásokba.

– Valóság-hű percepció, jártasságok és feladatok: az érettség megóv attól, hogy a valóságot saját szükségleteinkhez és fantáziánkhoz idomítsuk. Nem csupán az észlelése marad hű a valósághoz, hanem gondolkodása, a problémák megoldása is objektivitásra törekszik.

– Az én tárgyiasítása: önismeret és humor. Az önismeretünk soha nem teljes, de mások visszajelzése, értelmünk művelése segít ebben. Önmagunk ismerete segít, hogy hiányosságainkat, énkünk fonákságait belássuk. Saját gyengeségeink nem elkeseredést, hanem derűt és bizalmat fakasztanak. Ha valaki nem fogadja el magát, hanem színlel, mesterkéltséggel lesz: hamarosan szerepet játszik önmaga és mások előtt.

2. A szociális érzék és jellemalakítás alkalmai

A következőkben kifejezetten azokra a nevelői lehetőségekre szeretnénk rávilágítani, amelyek szinte kézenfekvő egyszerűséggel kínálóznak, ugyanakkor nem tagadhatjuk le: a nevelő részéről komoly odaadást kívánnak.

A jellemnevelés önneveléssel párosulva hatékony. Ebben a gyermeknek elengedhetetlen, hogy példaképe legyen. A felnőtt egyéni életében és párkapcsolatában – legtöbbször tudattalanul – azokat a megoldási kulcsokat használja konfliktusaiban, amelyeket szüleitől látott. A szülői minta a korai bevésődés miatt mélyebben rögzül, mint a később, sok más külső, tompító hatás közben nyert indítás. Általában az anyai hatásra gondolunk, hiszen ő van legtöbbet a gyermekkel. Az apa-kép – sajnos gyakran elhanyagolt, vagy legalábbis „elnagyolt”, nincs jelen a gyermek korai emlékeiben. A remény kialakításában kétségtelen az anya az, aki megalapozó, de a megszilárdulás, az életben való helytállás,

³⁶ ALLPORT, i. m. 309.

„esélyét” az apánktól tanuljuk meg: ő erős, „meg tudja csinálni”. Természetesen ez egy korai „mítosz”, de nélkül nem lennénk bátrak, kezdeményezésre készek.³⁷ A gyermek cselekedetei, pontosabban élete helyzeteinek megoldásához tehát olyan „bevált” megoldási mintákat használ, amelyeket a felnőtteknél látott. Egy interjú részlet:

J (26 éves fiatalember): Anyukám pedagógusnő (!) volt, apukám lakatos. Sokszor vert bennünket anyukám, még poharat is tört el rajtunk. Anya rajtunk próbálta levezetni baját, mert apával verekedtek. (...) Apa annyira állat volt, hogy féltünk, hogy akármit csinál a késes dolog után (*kést fogott a családra* – szerk.). Néha a testvérem helyett is én kaptam, de úgy tudtam, hogy ez nevelő szándékú volt.

(...) Kaptam egy hatalmas sallert a muteromtól, de úgy, hogy a kéznyoma meglátszott és szó szerint fölrepedt a szám és ömlött belőle a vér. És a lenyomat is ott maradt az arcomon. Ekkor láttam először a saját véretem.

Riporter: Mikor simogattak meg először életedben? Szeretetteljes érintés?

J.: Amire azt tudom mondani, hogy annyira jól esik lelkemnek? ... úgy huszonévesen...

Riporter: Első tehetetlenség? Amikor úgy érezted, hogy nem tudsz semmit tenni valamiért, ami neked nagyon fontos?

J.: Én azt szerettem volna, hogy elvigyenek anyukámtól. Bárki is, csak vigyen el.

Az ilyen „nevelés” nyomán jogosultnak tűnik, hogy tiltakozásul a testvérével „ollóval végigcsikorgatta a karját”. *„Nem akartam öngyilkos lenni – vallja –, hanem, hogy fájjon ... azt akartam, hogy fájjon. És szinte meg voltam róla győződve, hogy én se leszek más, mint ő”* (mármint az anyja). A szocializáció nem csupán annyit jelent, hogy megtanulunk bizonyos elvárásoknak eleget tenni. Embernek, teljesen elfogadott, értékes személynek tudjuk magunkat. Nem azért, mert engedélyezik, hanem ezt az értéket magunkban hordjuk, mint mindenki más emberfia. Hogy mit jelent ez egy kisgyereknek? Még egy néhány mondat az előbbi riportból:

J: És aztán eljött a nap, mikor bementünk (az gyermeknevelő intézetbe). Tesómmal kézenfogva. Talán életemben először. Mama kísért bennünket, de tényleg, tesómmal így összefogtunk, mind a ketten sírtunk. Felmentünk az emeletre. Tök rendesek voltak. Megkérdezték, hogy jól vagyunk-e, kérünk-e valamit? Leültettek bennünket... rendesen elmentek, és akkor kivittek a betonra a gyerekekhez.³⁸

Az iskolában, pontosan az iskolai keretek között leginkább a külső fegyelem biztosításáig jut el a nevelés (ha addig is eljut!). Nagy szükség van az iskolán kívüli fog-

37 POLI, Osvaldo: Cuore di un papà. Il modo maschile di educare. Ed. San Paolo, Cinisello Balsamo, 2006, 124.

38 Az interjú (több más beszélgetéssel) teljes terjedelmében a felmérésekkel és értékelésekkel együtt hamarosan nyomtatott formában is megjelenik.

lalkozásokra, ahol a gyerekek az önnevelés útján veszik birtokba önmagukat, alakítják felnőtté jellemüket.

a) *Önismeret*: a lelki egészség alapja. Mindennek a gyökere az önmagunkról alkotott elképzelésünk: az *énfogalmunk*, vagyis kinek tartjuk magunkat. Ez nem mindig tükrözi sem a személyes valóságot, sem nem mindig egyezik azzal, akik lenni szeretnénk. Ha valakinek az *énfogalma* nem egyezik meg személyes érzéseivel, tapasztalataival, az védekezésbe menekül, mert az igazság megrémíti, alkalmazkodása sikertelen lesz. Ha azonban az *én-fogalom* összhangban van a gondolatokkal, élményekkel, úgy a viselkedés-alkalmazkodás sikeresnek mondható.

Előfordul, hogy belső harc dúl bennünk: „valódi énünk” harcol a „kötelességtudó” énünkkel. Az elvárások, szabályok, kötelességek időnként hatalmas súllyal nehezdednek ránk, sőt némelyik ellenkezik azzal, amik szeretnénk lenni. Ilyenkor védekezünk, hogy önbizalmunkat, szabadságunkat megőrizzük, de valahogy kompromisszumokkal elkerüljük a környezettel (felettesekkel) való konfliktusokat. A folytonos és sok kompromisszum aláássa énképünket, sőt megaláz, majd könnyen megalkuvóvá tesz. Az ember személyisége hosszú időn át alakul. Énünk, akik vagyunk, viselkedésünk formálja énképünket: ilyenek ismerjük meg magunkat, mert így szoktunk viselkedni.

Az *éntudatunk* a másoktól való elhatárolódást jelenti: ez mi vagyunk. Az „én” az önzonosságot jelenti, az énkép pedig a különbséget, a másságot jeleníti meg: milyenek vagyunk, melyek a sajátosságaink. Énképünk viszonylagosan állandó, mert a bennünket ért hatások gazdagítanak, formálnak (többek, jobbak akarunk lenni). Az egészséges psziché integrálja azokat a benyomásokat, információkat, amelyeket egyéni értékrendje alapján valódinak, értékesnek ítélt. Aki lezárja önmagát, nem képes befogadni újabb információkat, annak merev az énképe: minden ellentétes véleményt, újdonságot visszautasít. Ez az *én-védő stratégia*, amely elutasítja a változás szükségességét valójában a gyengeség, a bizonytalanság jele még akkor is, ha a magabiztosság álarca mögé bújik. A befogadó énkép képes a változásra, jól alkalmazkodik az egyes szituációkhoz, egyénekhez, anélkül, hogy feladná elveit. Az ember nem csupán egy elképzeléssel rendelkezik önmagáról, hanem vannak vágyott tulajdonságaink: ez szeretnénk lenni. Ez az *énideál*. Ez a vágyott-én érinti fizikai és pszichikai valóságunkat: ilyen testalkatú, arcú, hajszínű, műveltségű, készséggel rendelkező stb. akarok lenni. Ezekben az elképzelésekben lehet realitás éppúgy, mint ésszerűtlenség. Ezek szerint *énideálunk* is lehet reális vagy irreális.

Hogy milyen sokan nem képesek elfogadni önmaguk testi valóságát, mutatják azoknak a „hatékony” szerekeknek a sikere, amelyekért iszonyatos anyagi áldozatot képesek hozni az emberek. Ha az énkép és *énideálunk* között nagy a különbség, akkor folytonos belső feszültség, elégedetlenség, sőt levertség hordozói vagyunk. Rengeteg energiába kerül mindezt hordozni, legyűrni: elveszi figyelmünket kapcsolatainktól, feladatainktól. Sőt: még sikereinket sem fogjuk fel, mert folyton ábrándjaink után epekedünk.

b) *Önkontroll*: az a képesség, amelynek birtokában az egyén vágyai, kívánságai kiélegítését, érvényesítését késleltetni, érzelmeit, cselekvéseit szabályozni, ellenőrizni tudja. Mivel sok tényező befolyásolja életünket, bizonyos arányérzékelt kell kialakítanunk: hogyan legyünk tekintettel másokra, hogyan fejezzük ki érzelmeinket, ne essünk kétségbe, ha nem mindjárt teljesül, amit szeretnénk. Így kezünkben tartjuk a saját reakcióinkat, még ha az élet dübörgő menetét nem is tudjuk megállítani. Ennek az a fontos következménye, hogy gyakran az újabb hatások letisztítják az előbb óriásinak, tűnő jelenséget, távolságot tudunk venni a dolgoktól, eseményektől, s rálátunk azok valós méreteire, jelentőségére.

Gyakran felidegesítenek bennünket személyek, helyzetek: ilyenkor elvesztjük fejünket, kiabálunk, jeleneteket rendezünk, amit persze hamarosan megbánunk, szégyellünk. Vannak emberek, akiket elég meglátni, vagy akár a nevét hallani, máris „bedurran az agyunk”. Vajon miért? Miért bosszant fel annyira bizonyos emberi vonás? Nagyon sok oka lehet, de talán érdemes szétnézni magunk körül előbb: nincs-e bennem is olyan tulajdonság, ami a másikban „idegesít”? Őt látva, eszembe jut a magam gyengesége. A bennünk lévő bizonytalanságot, rendetlenséget kivetítjük környezetünkre. A gyerekek-nél tapasztalt ellenállás azért vált ki bennünk is nyugtalanságot, mert rutin bánásmódunknak nem felelnek meg. Elegendő a következőt megfontolnunk: vajon miért van az, hogy ugyanazt a csínytevést, magatartást egyszer észre sem vesszük, máskor pedig magunkból kikelve kiabálunk, vagy legalábbis „erősen sérelmezünk”? Mi változott? Az égvilágon semmi: „csak” mi vagyunk szétszórtak, fegyelmezetlenebbek, nem dolgoztunk fel negatív élményeinket. Betelt a pohár: nem a gyerek viselkedésében, hanem a mi rendezetlen bensőnkben.³⁹

c) *Önkritika*: a személy azon képessége, hogy tevékenységét, magatartását valamilyen szempontból értékelni tudja. Környezetünk a kisgyermekkorban értékelt a létezésünket: „Milyen szép kisbaba!” Később teljesítményünkért értékelnek bennünket. A környezet elvárásainak való megfelelés alapján értékeljük magunkat. A környezeti elvárás fogalma nagyon tág, sokjelentésű. Végtelenül többről van szó, mint divat, köznapi értelemben vett társadalmi elvárás. Benne van hitünk, erkölcsi nézetünk éppúgy, mint kötelességeink teljesítése, a társadalom elvárása. Az önkritika alapján soroljuk magunkat sikeresnek vagy kudarcot vallottnak.

d) A *siker* tehát megfelelés annak a követelményrendszernek, amelyet egyrészt énképünk által magunkban hordunk, másrészt magunkévá tettünk, mint énképünkkel összeegyeztethetőt. Nem a másokon mindenáron győzni akarásról van szó! A siker reményt ad,

³⁹ DI PIETRO, Mario: L'educazione razionale-emotiva. Per la prevenzione e il superamento del disagio psicologico dei bambini. Erickson Edit. Gardolo-Trento, 2003.

hogy képes vagyok még többre. A kudarc nem csupán korlátaimra figyelmeztet, hanem arra is, hogy *mennyire voltam tekintettel másokra*: együttműködtem-e velük, valóban a javukat szolgáltam? A kisgyermekkortól kezdve a családban együtt hordozott feladatok (közös tervezés, megvalósításban való állhatatosság, segítőkészség) elsajátítatják annak a készségét, hogy a remény nem valami „véletlen szerencsének” a teljesülését (sült galamb várás) jelenti, hanem a felelős gondolkodást, másokkal és másokért vállalt küzdelmet. Együtt örülni: mindannyian több emberré lettünk. Weöres Sándor szavaival:

Írmagját se tûrd magadban semmiféle társadalomjavító szándéknak. Mert minden elvont közösség ködkép; és aki a ködben rohangál, előbb-utóbb elevent tipor.

Tiszteld, ápdold szűkebb és tágabb otthonodat: a családot, a nemzetet, emberiséget. De egyiket se téveszd össze azokkal, kik e fogalmakra hivatkozva ártalmatlan követelnek.

Mi ártalmatlan? Ha Pétert azzal akarod segíteni, hogy Pált visszaszorítod. – Amelyik nemzet ezt homlokán viseli: nem vész el soha.⁴⁰

A siker tovább ösztönöz: újabb megoldások keresésére, nehézségek leküzdésére. Ezzel egész személyiségünk gazdagodik, képünk tágul. A kudarc a nem megfelelés érzését kelti: bénítóan hat az emberre, rombolja önbizalmunkat. A kudarcok sorozata könnyen kialakíthatja az emberben a „kudarckerülő” eszményt. Ez azért veszélyes, mert nem a valós képességek fejlesztésére, hanem a folytonos meghátrálás, kisebbségi korlátai közé szorít. Ezért hangsúlyozzuk, hogy a családban az együtt reménykedésnek, közösen vállalt és végzett feladatoknak a személyiség fejlődésében perdöntő jelentősége van. Az ember nem egyedül ember, nem egyedül remél: a szociális gondolkodás alakulásának alapja.⁴¹

Önismeretre szert tenni nem lehet egyszerre: egy életre szóló feladat. Segítenek ebben különböző gyakorlatok, amelyek alapján jobban tisztába jöhetünk adottságainkkal. Fontos megismernünk vérmérsékletünket, tulajdonságainkat. A helyes önismerethez a „másik” visszajelzése elengedhetetlen. Az is „siker”, ha kudarcainkról mernek, tudnak őszintén visszajelezni. Nem a tévedés végzetes, hanem abban hagyni valakit. Az igaz szó gyógyít egyént és közösséget. Akkor reményt keltő, ha nem kizár a bíráló, hanem közösséget épít: biztosít a segítségről, talpra állásról. Ebben első mindig a közvetlen környezetünk, a családjunk: tettetés, megjátszás nélkül merni annak lenni, akik vagyunk. Tragikus, ha egyik vagy másik szülő a „hibátlanság és felülbíráhatatlan felsőség” szerepével akar

40 WEÖRES Sándor: A közösség-javításról. A teljesség felé. Tericum Kiadó, Budapest, 1995, 48.

41 A sikerorientáltság nem egyenlő a nagyravágyó karrierizmussal. Kétségtelen, hogy a siker önelégültséget is nyújt, s ez jogos öröm. A hangsúly nem a sikeren van, hanem a teljesebb élet, az önmagam és mások iránti felelősségem tudatán. V. ö.: HEGYI Ildikó: *Siker és kudarc a pedagógus munkájában. A pedagógiai képességek és fejlesztések módja* OKKER Oktatási Iroda, Budapest, 1996, 23.

példakép lenni. A szülő: aki megtanít a gyengeségeinkből felemelkedni, újrakezdeni. Ez követhető, kívánatos, reményt keltő példa. Sőt: elviselhető.

Mindemellett szükségünk van olyan megbízható, józan és tapasztalt emberre, aki nem hízeleg, de nem is rombol le. Alapvető követelmény vele szemben, hogy abszolút diszkrét legyen, rendelkezzen világos énképpel, nyitott és szabad legyen mások felé. Nem az a feladata, hogy megváltoztasson, rábeszéljen, vagy döntsön a másik helyett! A döntéshez vezető úton inkább rávezesse a másikat arra, hogy tisztában van-e döntésének következményeivel, képes-e azokat vállalni stb. Azután pedig szembesítse az illetőt: amit vállalt, azt megvalósította-e, és pedig hogyan. Ez a visszajelzés – még ha néha egy kissé kényelmetlen érzést is kelt, segít eljutnunk önmagunk igazságához (valóságához). Ez lehet egy megbízható kolléga, a keresztény gyakorlatban a lelkivezető.

KÉT „RÉGI” PÉLDA: A REMÉNY ÉS SZOCIÁLIS GONDOLKODÁS EGYSÉGE

A reményre nevelés nem csupán értékrendet közvetít, hanem a nevelő magatartása mindig képvisel is egy értékrendet. Már az előzőekből is egyértelműen kiviláglott: nincs semleges nevelés. Vagy azonosul a nevelő az általa képviselt követelményekkel, programokkal, vagy nem. Ez utóbbi esetben vajmi hatásos a nevelés, mert folyton valami meghasonlást, ellentmondást – és kibúvót – találnak növendékei. A nevelés és oktatás feltételezi egymást ahhoz, hogy bármelyik hatékony és hosszantartó eredményt hozzon.

Azt hiszem, az oktatás és a nevelés sokkal szorosabban összefügg, mint ahogyan azt neveléseméleti tankönyveink vagy az egyetemi tanárképzés szerkezete sugallja. Az elemzés, a tudományos kutatás és a tanárképzés esetében valóban érdemes az oktatást és a nevelést megkülönböztetni, a gyakorlatban azonban ezek a tevékenységek szorosan összefüggnek, és a kétféle tanári tevékenység eredményei is kölcsönösen hatnak egymásra. A nevelés megteremti a közös munka feltételeit, kialakítja az együttműködés kereteit, az értékek formálása révén motivál a tanulásra, értelmet ad az erőfeszítéseknek, célszerűvé teszi a megszerzendő tudás felhasználását. A tudás viszont segíti megtalálni a helyes magatartást, és különösen komplex viszonyok között a felkészültség, a műveltség vagy egyszerűen csak egyes készségek, képességek bizonyos fejlettsége szükséges lehet ahhoz, hogy a rossz döntéseket, a hibás viselkedésformákat elkerüljük.⁴²

A keresztény nevelés elkötelezettsége nem egy ideológiának szól, hanem az ember teljes valóságának. Ez a valóság pedig az, hogy Isten szerető hívására adott válaszában bontakozik ki, lesz teljessé az a törekvés, amely az ember fejlődésének mindenkori hajtóereje, élettörvénye és jövője. Az Istennel való közös gyökér megtagadása azt jelenti,

⁴² CSAPÓ Benő: *Az oktatás és a nevelés egysége a demokratikus gondolkodás fejlesztésében* Új Pedagógiai Szemle, 2000.

hogyan elveszti egyedi valóságát, manipulálhatóvá válik. Ha felszámoljuk elköteleződésünket, nem szabadok leszünk, hanem céltalanok.⁴³ Az ember kifürkészte a lét rejtelmét, számba vette az ember alkotórészeit, s most azon a fokon áll, hogy önmagától „alkosson” embert, aki ezután többé nem úgy jön a világra, mint a Teremtő ajándéka, hanem mint a mi tevékenységünk terméke, mint olyan termék, melyet az általunk meghatározott igény szerint lehet szelektálni. Így ebből az emberből többé nem az istenképmás fénye ragyog – ami méltósággal és sérthetlenséggel ruházza föl –, hanem csak az emberi képességek ereje. Az ember többé nem más, mint az ember képmása – de milyen emberé?⁴⁴

Az egységes Európa és ezzel kapcsolatosan a nevelés jövője tekintetében igen gyakran azzal az ürüggyel éri támadás a keresztény pedagógiát, mert az sérti a ma már sok kultúrából álló európai népek jogait. „A keresztény hit, tanítás, gondolkodás a kinyilatkoztatásra épít, de a folyton gyarapodó tapasztalatra is. Hitünk szerint Isten nem azért „szólalt meg”, hogy minden kérdésünkre teljes, másíthatatlan feleletet adjon, mintegy feleslegessé tegye egymással folytatott töprengő beszélgetésünket. Inkább azért, hogy – sajátos tekintéllyel – maga is belekapcsolódjék töprengésünkbe, eszmeccserénkbe. A Biblia mondatai olyanok, mint az élőfa törzsébe vésett betűk: növekednek, újraértelmeződnek, ahogy növekszik a fa. (...) az emberek között mutatkozó sokféleség Isten gazdagságának következménye, amelyet minden egyes ember egészen sajátos módon tükröz. Egy családhoz tartozunk, de mindnyájan külön isteni terv hordozói és megvalósítói vagyunk, személyiségünk révén sokkal mélyebben különbözünk egymástól, mint egy-egy állatfaj egyedei. Összetartozásunknak is ez ad sajátos jelentőséget. „Nem jó az embernek egyedül lennie” – mondja Isten, amikor az első ember mellé segítőtársat, asszonyt teremt. A sokféle ember egymásra van utalva: kölcsönös megértésre, odaadásra teremt. Azért vállalhatja a maga részét az emberi lehetőségekből, mert másokkal alkotott közösségében mégis köze lesz az egészhez. Ahogyan egy többszólamú kórusban ki-ki a maga szolamát énekl, de hallja a közös énekből fölhangzó harmóniát.”⁴⁵

A magyar társadalmat sújtó erkölcsi válság egyik drasztikus mutatója a remény hiányának jelentkezése. Egyik ilyen mutató az *idő előtti halálozás*. Ennek hátterét a felmérések következőkben látják:

– a közös értékrend hiányának központi szerepe, ha a cél a külső sikeresség (fogyasztói értékrend) másokhoz képest mindig lemaradást észlelünk, rivalizálás

43 Fiatalkori suicid magatartások vizsgálatában a növekedéstől való félelem, étellel szembeni bizalmatlanság dominál. CREPET, Paolo: *Le dimensioni del vuoto. I giovani e il suicidio*. Feltrinelli Ed. Milano, 2004.

44 RATZINGER, Joseph: *Benedek Európája a kultúrák világában* SzIT Budapest, 2005, 28.

45 JELENITS István: *Keresztény emberkép Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban. Neveléstörténeti Füzetek 19.* OPKM, Budapest, 2002, 69–74. o.) http://szepi.hu/irodalom/kedvenc/kc_039.html 2009. 10. 29.

– *anómia* – a közös normákba, értékrendbe vetett bizalom elvesztése, a hosszútávú tervezés képtelensége a krónikus stressz alapja.⁴⁶

Ugyanezen kutatás világosan kimutatja, melyek az ún. „védő tényezők” Társadalmi tőke: bizalom, szolidaritás, kölcsönösség, civil társadalom, közös normák erőssége.⁴⁷ Az anómia csökkentésének lehetősége: közös erkölcsi elvek, élet értelme; erős társadalmi-kulturális azonosságtudat.

Ha az ember minden középpontjába helyezi magát, egyedül marad. Megszűnik a párbeszéd Azzal, akivel minden körülmény között új közösséget építhet ki ember-társaival. Istennel való párbeszéd és a benne való bizalom (remény) nem az ember megkerülése. A Biblia első lapjain leírt iszonyatos tragédia testvérgyilkosság. Az elbeszélés drámai egyszerűségében a Teremtő találkozik a gyilkos Káinnal, akitől nem az áldozatbemutatás felől érdeklődik (Káin irigy volt testvére áldozatára). „Hol van Ábel, a testvéred?” – kérdi az Úr (Ter 4, 9). A lélektan nyelvére lefordítva ebben a történetben már világosan megfogalmazásra került, hogy miért van szükség társadalmi-kulturális azonosságtudatra? Ennek hiánya az anómia kiváltója. Az anómia, a társadalmi normák, közös erkölcsi elvek meggyengülése a társadalmi-kulturális azonosságtudat gyengeségét jelzi. A szocializáció alapja, hogy van olyan közösség, amelyhez tartozom, akiben bízhatok, a

46 Anómia (görög szó, jelentése kb. *meg nem felelés*): A társadalomban a közös értékek, normák meggyengülését jelenti, azt az állapotot, amelyben a társadalom szabályozó hatása nem vagy nem eléggé érvényesül, pl. ha az egyén úgy látja, hogy csak helytelen eszközökkel érhet el megfelelő életkörülményeket, életminőséget.

Anómia a modern társadalmakban tapasztalható jelenség, amelyben a hagyományos normák és szabályok úgy lazulnak föl, hogy nem képződnek helyettük újak, és a társadalmi élet egy adott területén a szabályok nem világos volta miatt elvesztik a társadalmi normák befolyását az egyének viselkedésére. Több deviáns viselkedésformára (pl. az öngyilkosságra) való hajlam háttérben álló társadalmi tényezők egyike lehet. Az anómia fogalmát É. Durkheim vezette be a szociológiába devianciaelméletében. R. K. Merton az elfogadott normák és a társadalmi valóság közötti konfliktussal magyarázza az anómia jelenségét, mikor is azok nincsenek szinkronban egymással. A társadalmilag elfogadott értékek és a megvalósulásukra rendelkezésre álló eszközök korlátozottsága közötti konfliktusokat az egyének különbözőképpen oldják meg, és ennek során vagy figyelembe veszik a társadalmi szabályokat és normákat (mint pl. a konformisták), vagy megkerülik, elutasítják (mint pl. a lázadók) azokat. A. Cohen a konformitás és a deviancia összefüggése kapcsán mutat rá, hogy a társadalomban az érvényesülés lehetőségeinek a hiánya határozza meg azt, hogy ki választja a bűnöző életformát és ki nem. DURKHEIM, Émile.: *Öngyilkosság* Közgazdasági és Jogi K. Budapest, 1982 (2.). MERTON, Robert King.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* Gondolat, Budapest, 1980.

47 Összefoglaló és diagramm: www.diamond-congress.hu/stress07/.../krstresszkomarom070126.ppt Irodalom: Skrabski Á, Kopp MS, Kawachi I (2004) Social capital and collective efficacy in Hungary: cross-sectional associations with middle aged female and male mortality rates, *J Epidemiology and Community Health*, 58, 340–345.

Skrabski Á, Kopp MS, Kawachi I. (2003) Social capital in a changing society: cross sectional associations with middle aged female and male mortality rates, *J Epidemiology and Community Health* 57, 2, 114–119.

Skrabski Á (2003) *Társadalmi tőke és egészségi állapot az átalakuló társadalomban*, Hét Szabad Művészet Könyvtára, Budapest

társadalom működése kiszámítható, a életnek van célja és értelme. Ennek hiánya állandó bizonytalanságot, „tanult tehetetlenséget”, krónikus stressz állapotot eredményez. A hit, a belőle eredő remény nem elvárás, passzív várakozás egy Másik (Isten) felé, hanem kölcsönös. Ahogy szellemesen írja valaki a hitben való nevelés fontosságáról: „Az emberiség szenved, mert elvesztette Istent, és Isten szenved, mert elvesztette az embert; megszakadt az életet adó párbeszéd.”⁴⁸ A magára maradt embert a fogyasztói kínálat kényszeríti párbeszédre.

A szociális nevelés és a remény elválaszthatatlan: az értékrendtől megfosztott ember manipulálható. Mindig a legújabb termék „üdvözít”: legyen az alsónemű, gyógyszer, bútor vagy világkörüli utazás. A reklámok által manipulálható. Az ép személyiségű, nem anómiás ember, társadalom ellent tud állni a manipulációknak, mivel erős személyes kapcsolata, belső értékrendje, életcéljai megvédik.⁴⁹

Alapjában azonban ép ésszel, s önmaga identitásával gondolkodó ember tisztában van azzal, ha meg akarja érteni a maga és környezete helyét, kapcsolatának, beilleszkedésének lehetőségét, akkor feltétlenül meg kell ismernie azokat a forrásokat, amelyek az ott élőket két évezrede formálta, ihlette és reménnyel töltötte el a legnagyobb megpróbáltatások idején.

Az az állítás, hogy Európa keresztény gyökereinek említése sérti az Európában élő sok nem keresztény érzéseit, kevésbé meggyőző, tekintettel arra, hogy mindenekelőtt egy olyan történeti tényről van szó, amelyet komolyan senki nem tagadhat. Természetesen ez a történelmi hivatkozás kapcsolatot jelent a jelennel is, mert a gyökerek említésével jelezzük az erkölcsi tájékozódás forrásait, azaz azon alakulat identitásának egyik összetevőjét, ami Európa. Kit érne sérelem? A muszlimok, akiket ebből a szempontból gyakran és szívesen vonnak bele a játékba, nem a mi keresztény erkölcsi alapjainktól érzik veszélyeztetve magukat, hanem annak a szekularizált kultúrának a cinizmusától, mely megtagadja a tulajdon gyökereit. Zsidó polgártársainkat sem éri sérelem amiatt, hogy Európa keresztény gyökereire hivatkozunk, hiszen ezek a gyökerek a Sinai-hegyig nyúlnak vissza: annak a hangnak a hatását hordozzák, mely Isten hegyén hallatszott, és azokban a nagy alapvető irányultságokban egyesítenek bennünket, melyeket a Tízparancsolat ajándékozott az emberiségnek. Ugyanez érvényes az Istenre történő hivatkozás esetében is: nem Isten említése az, ami sérti a többi vallásokhoz tartozókat, hanem inkább az a kísérlet, hogy az emberi közösséget teljesen Isten nélkül akarják fölépíteni.⁵⁰

Amikor tehát a szociális nevelésről beszélünk, akkor (is) a gyökerekhez nyúlunk vissza.

48 BRESCANI NICASSIO, i. m. 160.

49 SKRABSKI Á, KOPP MS, KAWACHI I. i. m.

50 RATZINGER i. m. 35–36.

Akkor is, ha a szociális kérdést csak mint gazdasági gondolkodást, javak elosztásának kérdését, a munkához, megélhetéshez való jogot vizsgáljuk, vezérfonalként kell szem előtt tartani, hogy az ember Istenhez tartozik. A szociális nevelés alapját az ember önmagáról alkotott képének, értékrendje miértjének kialakításával kell kezdeni. Az értékrend, vagyis hitünk, belőle eredő reményünk fogja – bármennyire is titkolnánk – előbb-utóbb motiválni döntéseinket egyéni és közösségi téren. Ha ez az értékrend sérült, beszűkül, akkor rövid és hosszú távú terveink, megnyilvánulásaink ennek lesznek áldozatai.

A következőkben tehát két olyan példát szeretnék bemutatni, amelyekben ez az egység egyént, kis- és nagyközösséget, sőt történelmet képes formálni.

1. Assisi Szent Ferenc és a nevelési egység – egységes nevelés

A történelem soha nem szűkölködött ilyen megállapításokban: „ennyi mocsokság még soha nem volt”. Hála Istennek, minden „végső” pillanatban megjelentek olyan személyek, akik nem korukat szidták, sopánkodtak, mert tekintetük felülemelkedett a szeméthegeyeken. A kilátástalansággal szemben a cselekvő remény a leghatásosabb pedagógia. Ennek elevenen ható példája *Assisi Szent Ferenc*. Hogyan „téved” Szent Ferenc a remény pedagógiája és a szociális nevelés területére? Nem az évforduló kapcsán foglalkozunk itt vele, hanem – bármennyire különösen hangzik – a felnőtt nevelési eljárása miatt. A kor gazdasági és erkölcsi válsága a jelen koréval azonos. Individualista, öntelt, hatalmában és vagyonában fuldokló *kevesek* éppoly életképtelenek, mint a nincstelenségtől kimerült, életkedvet vesztett *sokak*. Mindkét tábor alapvető és végzetes tévedése: a másíknak el kell pusztulnia, hogy én boldoguljak. Ez hajtja (szent) háborúba, hódításba: *birtokolni a másik reményét*. Ha nem megy fegyverrel, akkor a szegények további eladósításával: a birtoklás és ragyogás megkívántatása az a csalétek, amely újabb kölcsönök, majd a teljes kifosztottság rendjén működik.

A szociális gondolkodás és a remény Ferenc magatartásában abból az egységből táplálkozik, amelyben megértette és megélte a saját legmélyebb közösségét Istennel és ebből táplált reményben szemlélte életét, a társadalmat. Olyan társadalomról van szó, amelyben a „látszat” uralkodik. Isten eszköz a hatalom korlátlan kiélésében. A kereszt – briliánsokkal, hatalmas drágakövekkel – díszítőelem. Assisi fiatal megtérője mégsem ezek elvetéséről szónokol, de még nem is a gazdagokat ostorozza. Szerelmese Istennek, aki teljesen betölti életét. A szegényes habitus nem a legújabb divat, s a szegénység nem tüntetés a világ értékeivel szemben. Szociális gondolkodásának hallatlanul finom megrajzolása a Gubbioi farkas legendája. Egyik legszebb korabeli nevelő olvasmány a társadalomnak a szegények iránti felelősségéről. Lényeglátó az a meglátás, mely szerint Ferenc nem a farkast, hanem Gubbio önmagukkal betelt polgárait „szelídítette” meg. A népies ízű, kerek történet szerint Ferenc, miután megszelídítette a Gubbio város határában garázdálkodó farkast, megmagyarázza a város lakóinak, hogy a vadállat nem

valami eredendő gonoszából, hanem csak sanyarú körülményei, az éhség kényszere miatt vált rablóvá és gyilkossá; ha azonban a város gondoskodik majd becsületes eltartásáról, „bűneit” elhagyja és senkinek sem fog ártani. A bűn társadalmi eredetének gondolata merőben új a korabeli felfogáshoz képest, s hallgatólagosan az anyagi javaknak a társadalom kivetettjeivel való megosztására buzdít: ne botot, vagy éppen forró kását, hanem tisztességes, farkasnak való” ételt adjanak.⁵¹

Ferenc egészen más útra talál. Gyakran emlegetik őt ma a természet szerelmeseként, értékeinek megőrzőjeként, az állatok (s mellesleg az emberek) barátjaként stb. Ferenc nem volt valami „széplélek”, akik szelídre beszélte a felbőszült farkast, vagy éppen túl énekelte a trillázó madarakat... Ő mindenek felett Isten szerelme volt. Ez volt az alapja minden máshoz való viszonyának, s tudott hálával lenni „jó és rút időért”. Integrált személyiség: nem vált szét benne a vallásos és a profán. Egy töről eredt a szeretet ezernyi megnyilvánulása: Istennel való mindent tápláló kapcsolatából.

Assisi Szent Ferenc nem volt romantikus természetrajongó vagy megrögzött állatbarát. Ő az életnek, amely Istentől való, s ezért szent és sérthetetlen, feltétel nélküli tisztelője. Mert szerette, védte a teremtményeket, s nem azért védte, mert szüksége volt rájuk! Emlékezett a feltámadt Krisztus szavaira: „Hirdessétek az Evangéliumot minden teremtménynek!” (Mk 16,15) Prédikált a madaraknak, minden elemet Isten szeretetére és a Neki való készséges hódolatra intett. A teremtmények iránti szeretet új törvényt szül. Ferenc kora társadalmának értékrendjével szembehelyezkedve hirdeti: az ember éppúgy, mint más teremtmény, teremtett volta miatt érdemel tiszteletet, s értékét nem vagyona, nem rangja szabja meg. „Minden ember annyit ér, amennyit Isten előtt ér, és semmivel se többet” – mondta.⁵²

A nevelésben – ezeket és ezeket nevel 800 év óta példája, néhány egyszerű szava – arról az egységről tanúskodik, amelyet a Szentháromságos Istennel való közösségében élt meg. Nem tévedés: Ferenc lelkületében a kétszínűség, tettetés, mások eszközként való kihasználása helyett egyetlen egy dolog szerepelt: Istenben élni, hogy éltesen másokat. Ez a közösség végtelen horizontra nyitotta személyiségét: minden és mindenki belefér, mert nem az ő korlátaiban méri a személyeket és a dolgok jelentését, hanem Abban, aki úgy szerette őket, hogy ez a szeretet létrehozta, fenntartja őket. *A Szentháromságos Istent szemlélve Ferenc felfedezi az ember és minden emberi kapcsolat misztériumának szentháromságos voltát. A Szentháromság fényében megérti, hogy az Isten képmását hordozó ember személyes kapcsolatokra teremtett, de minden teremtő jellegű emberi kapcsol-*

51 A Ferenc-legenda. *A magyar irodalom története* I. 119. (KLANICZAY Tibor szerk.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1964. <http://mek.niif.hu/02200/02228/html/01/79.html> 2009. 11.01.

52 Soós Sándorné Dr.: A ferences források pedagógiai vonatkozásai http://www.ferences-sze.sulinet.hu/Soos/ferc_nevel.htm 2009. 10. 19. 17–17. o.

*lat feltételezi önmaga teljes odaadását, a másik tiszteletteljes elfogadását, a kölcsönösséget, a különbözőségben való, szeretetteljes egységet. A testvériség is erre a meglátásra épül.*⁵³
A szociális gondolkodás és a remény egysége forrásánál vagyunk.

A keresztény pedagógiának ezzel hallatlan új ihletet adott: a nevelés – éppúgy mint a személyiség fejlődése – folyamatos, állandó történés. Lehet szakaszokról beszélni, de valójában organikus egységet képez, egymásra épül minden ízében. Ebből ered az a bölcsesség, amellyel Ferenc és aztán követői akár a szoros értelemben vett nevelést, akár általában véve az ember fejlődését, alakulását látták: hosszú folyamat, amelyet nagy türelemmel és teljes szolidaritással lehet csak becsülettel szolgálni. Hallatlan gonddal nevelte azokat, akik közösségbe léptek: nem kapkodott. Jól tudta, hogy a lelkes igen pillanata után mindegyiküknek keményen szembe kell nézni régi énjük, megszokásaik visszahúzó és föllebbezést nem tűrő törvényével.

A nevelés nem szolgálhat pillanatnyi, kicsinyes érdekeket, célokat. A Poverello úgy nevel az „életre”, hogy az örökkévalóságra gondol. Nem adja alább a tökéletességnél, mert a magasra tűzött célokkal csak megtisztel és felemel, bár jól tudja, hogy a tökéletességet soha el nem érjük. Mert komoly lemondást kérni a testvérektől, feltárta és nem rejtette el a fájdalom és a kudarc lehetőségét sem, de megtanította azt méltósággal viselni. Amelyik nevelés nem mutatja meg a keresztet, az az Örömhírt sem tudja közvetíteni. Amelyik nevelésből ez kimarad, ott a nevelést a siker és hasznosság világába fokozzák le.⁵⁴

A másik vonás: mindenkinek helye volt közösségében. Ennek alapja is Isten szeretete. A teremtő Isten atyai arca sugallja Ferencnek a teremtmények testvériségének gondolatát. Az egyetemes teremtő atyaság megtapasztalásából források száma az egyetemes testvériség valósága is. Amikor a Naphimnuszban a világ elemeit és jelenségeit testvérnek, bátynak, nővérnek nevezi, s bennük egy emberszolgáló, szeretetteljes családot lát, nem csupán megszemélyesít vagy allegorizál, hanem hitét a tudat szintjén is kifejezi.⁵⁵ Amikor elragadtatottan beszél (énekel) „Ferenc imádságai az egész teremtet hívják, hogy csatlakozzon a dicséret énekéhez. A Naptestvér éneke nem költői dicséret a teremtmény három párosának (Nap-Hold, levegő-víz, tűz-föld), hanem Istennek szóló dicséret a teremtményekért és a teremtmények által. (...) Ferenc imájával belemerül Isten misztériumába, s az kimozdítja őt önmagából és magával ragadja a hálaadás és dicsőítés

53 Soós S. i. m. 32

54 Soós S. i. m. 37. o.

55 A Naphimnusz teológiai értékelése. PAOLAZZI, Carlo: Il Canto di frate Sole. Marietti, Genova, 1992. 59 kk.

lendületébe: *Neked áldozunk minden dicséretet, minden dicsőséget, minden kegyelmet, minden tiszteletet, minden áldást és minden jót.*⁵⁶

Ferenc óvakodott attól, hogy visszaéljen az ember hatalmával, uralkodjon a teremtményeken, saját hasznára kisajátítsa őket. Ezért folytat velük párbeszédet. A teremtett világ: Isten dicséretének helye és az ember szeretetének alkalma. Úgy ébreszt reményt minden teremtményben, hogy magatartása eloszlatja a hatalom szuggerálta félelmet: szolgálattal közelít mindenhez és mindenkihez. „Boldog a szolga, ki az emberek magasztalása és dicsőítése közepett nem gondolja magát különbnek, mint amikor hitványnak, együgyűnek és megvetésre méltónak tartják. Mert az ember annyit ér, amennyit Isten szemében ér, és semmivel sem többet.”⁵⁷

Ferenc jól látja, hogy Isten az embert nem a teremtmények birtokosául jelölte ki, mert ez egyedül csak maga a Teremtő lehet. Ha az embernek „más istene” is van Istenen kívül, az előbb utóbb válságba juttatja. A remény szertefoszlik. Ez Ferenc belső egységének titka: Isten. Semmi és senki rajta kívül. Még az „isteni” dolgok sem azonosak Istennel. E. Leclerc Szent Ferenc szájába így összegzi ezt a kizárólagosságot:

Az Úr megkönyörült rajtam. Meglátta velem, hogy az ember legmagasabbrendű cselekedete és érettsége nem abban áll, hogy egy eszményt hajszol, legyen az mégoly nemes és szent is, hanem hogy alázatosan és örömmel elfogadja azt, ami van, mindent, ami létezik. Az ember, aki saját ideálját követi, bezárva marad önmagába. Nem alkot közösséget más létezőkkel, és soha nem ismeri meg a mindenséget. Hiányzik neki a csend, a mélység, a béke. Az ember nagysága abban áll, hogy mennyire képes befogadni.

(...)

*Így vagy úgy, mindig szeretnénk egy könyöknyit hozzátenni termetünkhöz. Legtöbb cselekedetünknek ez a célja. Amikor Isten országáért akarunk dolgozni, még akkor is sokszor ezt keressük. Egész addig, míg kudarcba nem ütközünk, nagy kudarcba, és nem marad más nekünk, mint a mérhetetlen valóság: Isten egyedül. Akkor felfedezzük, hogy nincs más mindenható rajta kívül, és hogy egyedül ő a szent, egyedül ő a jó.*⁵⁸

A remény embere, mert a legsötétebb kilátástalanságban is hűséges; gazdagít és erősít teljes kifosztottságában és erőtlenségében, mert a Kincs tölti be egészen: Isten. Ezért lett vonzó Ferenc példája szegény és gazdag, hatalmas tudósok és az erdőben csavargó rablók számára. A gazdagban és hatalmasban nem szégyent, hanem a szegénység vágyát, a rászoruló iránti készséget indította el; a szegényekben nem az irigységet, a gazdagok iránti gyűlöletet szította, hanem önmaguk iránti becsülést, hálaadást, hogy felismerjék

56 VÁRNAI Jakab ofm: Szent Ferenc műveinek világa. Assisi Szent Ferenc művei. Agapé, Novi Sad, 1995. 136–137.

57 Intelmek 19. Assisi Szent Ferenc művei. Agapé, Novi Sad, 1995. 17.

58 LECLERC, P. Eloi ofm: Egy szegény ember bölcsessége. Agapé Novi Sad, 1984, 122–123.

képesek tenni ők is valamit boldogságukért. Ahogy a költő találóan fogalmazza meg a gubbiói farkas „vallomásában”: az embert éhes „fenevaddá” a környezete teszi. Szelídíteni nem annyi, mint szolgálatba hajtani, hanem társként tisztelni.

Azért szaggattam ízekre annyi embert,
mert azt vártam, hogy megszelídítsenek.
De a testük nem volt elég meleg ahhoz,
hogy odabújjak mellé,
és a kezük nem volt elég szelíd ahhoz,
hogy megnyalogassam,
és a szemük nem volt elég tiszta ahhoz,
hogy megbabonázzon,
És a szívük nem volt elég nyugodt és mélydobogású,
hogy lecsendesítsen és álomba andalítson.⁵⁹

Aki bezárkózik a birtoklásba, Istent szorítja ki életéből, még ha nevét gyakran emlegeti is. Akit a birtokvágy hatalmába kerít, már nem látja az isteni távlatokat. A birtoklás így vezet bűnhöz, egy olyan egocentrikus magatartáshoz, amely már nem Istent igényli, csak önnönmagát. Ferenc életének boldogsága sem a birtoklásban, hanem a létezés fölötti örömeiben áll! A birtoklásról való teljes lemondása vezette el a szegénységhez, amely a lélek állapota, a szabadság útja, mely Istenhez vezet. „Boldogok a tisztaszívűek, mert ők meglátják az Istent (Mt 5,8). Igazán tisztaszívűek azok, akik a földieket megvetik, az égieket keresik és nem szűnnek meg tiszta szívvel és lélekkel imádni és szemlélni az Urat, az élő és igaz Istent.”⁶⁰ A világ „megvetése” nem a teremtmények (benne az ember) utálat, elutasítása, hanem annak az új értékrendnek a fokmérője, amely Istennek elkötelezett szabadságában születik. Ez az átadottság eszközzé teszi őt, hogy az Úr általa „mondjon és műveljen jót” a világgal. Ez arra kötelez, hogy ne az emberek hálájára áhítozzon: „vétkezik az olyan ember, aki inkább kapni felebarátjától, minthogy magát az Úristennek átadja.”⁶¹ Bármit kapott az ember Istentől, azt ne tartsa meg magának, hiszen vissza kell adnia az Úrnak azzal, hogy testvérei javára fordítja. „Boldog a szolga, aki minden jót az Úristennek ad vissza, mert aki visszatart magának valamit, Urának Istenének pénzét rejti el magába, és amiről azt hitte, hogy az övé, elvétetik tőle.”⁶²

59 TÓTFALUSY István: A gubbiói farkas éneke

60 Intelmek 16.

61 Intelmek 17.

62 Pál apostol intelmére utal: Hordozzátok egymás terhét, s így teljesíteni fogjátok Krisztus törvényét.. Gal 6,2. Az evangélium talentumokról példabeszédei tanítanak erről: Mt 25, 18; Lk 8, 18. Intelmek 17.

A testvéri közösségben mindenkinek szolgálja. Nem példálózik, hanem példát ad: így él. *Isten hívására lett életének középpontja az Evangélium*, melyet megszólító, személyes üzenetként értelmezett és élt. Nem is tett mást, az Evangélium szavait keltette új életre a 13. század társadalmában, egyházában és a testvéri közösségben is. Nem magyarázta, hanem szó szerint élte az Örömhírt. Életének és közösségének szabályzata nem más, mint az Evangéliumból vett idézetek. Ferenc nem akart az evangéliumi magatartásnál egyebet, ez őrizte meg őt attól, hogy tabukat gyártson. Amily kevésbé törvénykönyv az Evangélium, oly kevésbé akart Ferenc testvérei számára paragrafus-könyvet hagyni. A törvény nem szükségképpen, de mégis gyakran útjában áll a Léleknek. Mert fölöslegesekek ott a szabályok, ahol az élő és a szent Lélek működik.⁶³

„A testvéri közössége a Szentháromságból ered. Szent Ferencnek a három isteni személlyel való kapcsolata és élménye fűzi össze a közösséget, melyet Isten ad neki. Az ember a szentháromságos Isten képmásaként, a szeretet közösségére és a nekünk ajánlékozott szeretet továbbadására meghívott lény. Az Úr, akihez az ember imádása szól, éppen az ember lényének legmélyén nyilatkoztatja ki önmagát, mint atyai, jegyesi, anyai és testvéri gyöngédséget. A Lélek műveli ezt a csodát.

Az atyaság értelmére és lényegére az Atya mutat rá: Ő az, aki mindent átad a szeretetben, feltétel nélkül. Az az ember, aki ad, az Atyaisten képe.

A fiúi mivolt Krisztusban teljeseedik ki: Ő az, aki mindent elfogad az Atyától, feltétel nélkül. Az az ember, aki az Atyától így fogad el, a Fiúisten képe.

A testvéri mivolt lényegét az Atyához tartó Krisztusnak és az embernek a kapcsolata mintázza. Az az ember, aki Krisztus nyomdokán jár, Krisztus képe, s az Atya gyermeke, embertársának és Krisztusnak testvére. Testvéri mivoltunk tehát nem csupán a többi emberhez való tartozás érzése, hanem az a meggyőződés, hogy mindnyájan „Istenből születünk”. (Jn 1,13)

A ferences család által az egyháznak adott legértékesebb adomány az élő ember személyének, az individuumnak és az egyedinek a megbecsülése, előnyben részesítése. Ezt az értékelést nem lehet kimutatni a statisztika adataival, bár szükség volna rá, mert ennek elsődleges fontossága van.

Ferenc az Evangéliumból érti meg az ember szabadságának a lényegét, és ezt a testvérekben is tiszteletben tartja. A közösségben mindenkinek, a legegyszerűbb testvérnek is lehetőséget ad, hogy a Regula keretein belül éljen a saját maga szabadságával, és szabadon megnyílván az Úr Lelkének, hagyja magát vezetni. Az egyén tisztelete azonban nem jelenti az egyénieskedés elfogadását, a személy tisztelete nem jelent személyi kultuszt. Ferenc ettől óva int.” Azt akarta, hogy Rendje ne csak a gazdagok és tanultak, hanem a szegények

63 Soós S. i. m. 23.

és tanulatlanok előtt is nyitva álljon. „Istennél nincs személyválogatás, és rendünk miniszter generálisa, tudniillik a Szentlélek Úristen szegény és egyszerű emberben is szállást vehet magának – mondta. Ezeket a szavakat a Regulába is bele akarta vetetni.”⁶⁴

Assisi Szent Ferenc az evangélium értékrendjében való gondolkodása, magatartása a szociális megújulás forrásaihoz vezet.

Reményben nevelni: olyan értékrendben bemutatott élet, amelynek nem csupán gyökerei az időn és téren túli mélységekből táplálkoznak, hanem ágai is túl nyúlnak, gazdagon teremnek gyümölcsöt jelen időben és térben és messze, végtelenül messze azon túl.⁶⁵

2. Don Bosco: légy jelen, hogy reményt nyújthass

A második nevelési eljárás a „szalézi nevelés” címen sokak számára ismert módszer. „A nevelő vegyen részt növendékei egész életében”- tanácsolja *Don Bosco*. Nevelése reményt keltett növendékeiben, mert nem az elkövetett hibákra, az elmulasztott lehetőségekre koncentrált, hanem a gyermekek személyére, akik előtte álltak.

– *A nevelő atyaként éljen a növendékek között, tegye lehetetlenné, hogy a gyermek vétkezzék, amíg meg nem nevelődik.* A gyakran használt megtartó módszerrel szemben megelőző módszert alkalmaz, lényegében úgy, ahogyan a modern orvos a higiénit.

– *Nem fenyeget, nem épít a félelemre, hanem a szerető éberség módszerét alkalmazza.* Felajánlja a gyermek gyöngeségével szemben az ő erejét. Ezzel összetöri azt a korlátot, amely a növendéket és a nevelőt elválasztja, anélkül, hogy tekintélyéből veszítene. A gyermek elsajátítja, hogy a saját erejét, hatalmat nem mások ellen, hanem másokért használja. A félelem helyett reményt kelt: nem csupán másokon, hanem magadon is képes vagy úrrá lenni. A sikerélmény, mely a növekedéshez, a kihívások vállalásához elengedhetetlen mindannyiunk életében, nem mások fölé kerülésben, megálázásban jelenik meg, hanem abban a felismerésben, hogy képes vagyok valami többet, szebbet, teljesebb értéket adni másoknak. Szükségük van rá és én is több vagyok általuk. A személyiség ebben a termékeny kölcsönösségben fejlődik.

– *Konfliktuskezelő módszerének lényege: kiemeli a civakodót azzal, hogy valamilyen feladattal bízta meg, és a helyére áll a játékban.* Ezzel a kirekesztés, alkalmatlanná nyilvánítás helyett a részvétel más, termékeny lehetőségéhez juttatja a gyermeket. A kapcsolatot nehezen találókat pedig azzal vonja be a játékba, hogy fáradságra hivatkozva átadja nekik a helyét.

64 LECLERC, Éloi: Assisi Szent Ferenc, Agapé, Szeged, 1993, 72 S. Bonaventura: Legenda Maior 4. Soós S. i. m. 34–35.

65 St. Francis and Christian-Muslim Relations. Interview With Lawrence CUNNINGHAM of Notre Dame <http://www.catholic.org/featured/headline.php?ID=3160> 2009. 10. 31

Don Bosco szociális nevelése elsősorban a gondoskodás volt. Azonban nevelése nem szájalomra, hanem hitre épült, amely abban a cselekvő reményben jutott kifejezésre, amellyel egyetlen hozzá kerülő gyermeket nem tartott elveszítettnek. A kilátástalan erkölcsi kátyú szociális helyzetfelszámolását mindenképp előtte a neveltjeiben kellett elkezdni. Felszította a belső igényt a teljesebb élet felé. Tudta, hogy a megszokottság és a szociális közeg (anyagi és erkölcsi nyomor, ahol a gyermekek éltek, „nevelődtek”) olyan erős, hogy csak isteni kegyelemmel lehet legyőzni. Istenhez nem vigasztalásként, pótlékként, hanem „társként” vezeti őket. Kapcsolat indul el, amelyben – mint egy titkos szövetség – abszolút biztos a Te hűsége, akihez legmélyebb kudarcainkból is visszatérhetünk. Nevelési elveinek éppen a reményt éltető és alakító nevelési eljárását így foglalhatjuk össze: úgy vezetni vissza az embert önmaga valóságához, hogy kedvet (bátorítást), erőt (példát) adunk hozzá. Értékesnek tapasztalja meg önmagát, mert a *jóság nem abban áll, hogy nem hibázunk, hanem abban, hogy javulni akarunk.*

Ebben a nevelésben az önmaga realitásának (helyes énkép) felfogása döntő jelentőségű. Don Bosco sajátos utat választott: a rendszeres gyónást, amely a reményben való megújulás gyakorlata volt. Nem azt akarta elérni, hogy a gyerekek folyton a bűntől rettegjenek, hanem érzékennyé tenni az igazság iránt. A lelkiismeret alakítása emberré növekedésünk súlyos követelménye. Újra visszatérünk eredeti kérdésünkhöz: milyen emberképet akarunk felépíteni? A keresztény emberkép, amelynek modellje Jézus Krisztus, folytonos növekedésre szólít. A remény kibontakozása csak akkor várható, ha megtanuljuk önmagunk valóságát. Ez az emberség nem szégyell a saját felelősségéről gondolkodni. Nem a csillagok állásában akarja megérteni hivatását, hanem egy személyes meghívásban. Erre személyes választ adva kerül közelebb reménye megvalósulásához.

A bibliai Teremtéstörténet szerint Isten külön áldást ad az embernek: „szaporodjatok... és hajtsátok uralmatok alá a földet!” Vagyis nem pusztán ösztönöket olt az emberbe, mint a többi élőlénybe, hanem megszólítja az emberiséget, értelmes feladatot tűz elé, azt várja tőle, hogy saját elhatározásából fogadja ezt el, teljesítse, és legyen boldog általa. A Paradicsom-elbeszélés tilalomról is ír, amellyel Isten próbára tette az embert. A Biblia szerint az első emberpár megszegte Isten tilalmát, és ez az első bűn kihat az egész emberiség sorsára, mai helyzetére is. Isten kiutasította az embert a Paradicsomból, de szeretetét nem vonta meg tőle. Mindenesetre olyan körülmények közé került az emberiség, amelyben az Istennel való kapcsolata elsötétült, a világban, egymással való kapcsolatainkban, önmagunkban is nehezebben igazodunk el. Minden mélyebb árnyékot vet azóta. Vigyázva kell élnünk, fegyelmezetten, hordozva önmagunk és egymás terhét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem volnának igazi, értékes örömeink, vagy hogy ezek csak mások rovására kicsikart, lopott örömök volnának. Épp ellenkezőleg. Ebben a Paradicsomon kívüli világban megteremnek azok az örömök, amelyeket a kölcsönös

felelősségtudat, a szeretet ad. Például az egymásért vállalt áldozat öröme. Az öröm, amely nem hódítás, hanem ajándék.

Mindenesetre a keresztyén emberképben fontos szerepet játszik a bűnről, emberi létünk kockázatairól szóló meggyőződés. Az embert *szabad* és szabad döntéseiért *felelős* lénynek tekintjük. Számon tartjuk azokat a tényezőket, amelyek ezt a szabadságot megkötik, döntéseinket befolyásolják, felelősségünket csökkentik. Könnyen lehetséges, hogy egy-egy döntésünkért kisebb felelősség terhel, mint akár magunk is gondolnánk, bár az sem lehetetlen, hogy némelykor önmagunkat áltatjuk azzal, hogy nincsenek alternatíváink. Egész életünkért, kapcsolataink alapvető megválasztásáért mégis bizonyára felelősek vagyunk. Isten egyszer ítéletet mond fölöttünk, s akkor nemcsak a hatalma előtt hajlunk meg, hanem elismerjük, hogy igaza van.

A bennünk élő – és a kultúrával fejlődő, tisztuló – felelősségtudat annak a jele, hogy szabadon választunk jó és rossz között, de hogy mi a jó és mi a rossz, azt nem mi döntjük el. Nem is szempont kérdése ez, a jó és a rossz megkülönböztetését most nem viszonylagos, hanem abszolút értelemben használjuk. Az erkölcsi törvény, értékrend mégcsak nem is a társadalom közmegegyezése, bár fölismerésében, értelmezésében nélkülözhetetlen szerepe van a társadalomnak.⁶⁶

A fenti, kissé hosszú idézettel az itt tárgyalt pedagógia kulcspontját kívántam megvilágítani. Don Bosco világossá tette a neveltjei számára: sem ők, sem helyzetük nem reménytelen, ha nem önmagukat, helyzetüket teszik meg végső mércének. Isten szeretete a mérce és a forrás: egyéni és közösségi téren egyaránt. Ez az első lépés: a hitből fakadó erkölcsi *lelkiismeret formálása*. Erre épül a *nevelői munka, amely a nevelő és növendék közös tevékenysége*.

Don Bosco amikor házainak szabályzatát készítette, gondosan tanulmányozta más intézetek munkáját. Füzetet tartott magánál, melybe állandóan feljegyezte sikertelen próbálkozásait, hibáit. Ez a tanulékonyág, befogadó készség párosult a személyes elhivatottság tudatával.

Pedagógiai újdonságnak tekinthető Don Bosco érzelmi nevelésre fordított figyelme (bizalom, barátság, kapcsolatteremtő képesség, stb.). Az *érzelmek nevelésbeli meghatározó szerepét* (és az érzelmi intelligenciát) csak jóval később veszi figyelembe a modern neveléstudomány. Sok történet és feljegyzés említi Don Bosco háttérből irányító módszerét, mellyel indirekt módon ügyelt neveltjeinek tevékenységére. A félrehúzódo gyermeket játékba vonta, majd a sikeres akció után újra háttérbe vonult. Máskor kis barátait kézen fogva végigtáncolta az iskolát azért, hogy minden rejtett zugot ellenőrizhessen. Az *indi-*

⁶⁶ JELENITS István: Keresztyén emberkép http://szepi.hu/irodalom/kedvenc/kc_039.html Hagyomány és megújulás a magyar oktatásban. Neveléstörténeti Füzetek 19. OPKM, Budapest, 2002, 69–74.)

rekt nevelési metodikát szinte valamennyi későbbi reformpedagógia a legfontosabb nevelő módszerek közé sorolja. Don Bosco pedagógiai öröksége egyetemes neveléstörténeti, élő pedagógiai és nem utolsósorban humanisztikus érték. Ez a pedagógiai koncepció sok olyan elemet tartalmaz, mely a mai általános pedagógiai gyakorlatban is alkalmazható. Ilyen például a bizalomra épülő, szeretettel irányított nevelés, az öröm és a vidámság légkörében működő és kiteljesedő emberalakító program. A játékközpontú pedagógia, a gyermek szabad megnyilatkozási lehetősége, tevékenységének szabadsága olyan elemek, melyek a legújabb nevelési elképzelésekben is központi helyet kapnak. A Don Bosco egyedülálló pedagógiai-teológiai szintézise, nevelési reformja és e koncepció másfél évszázados sikere jogosan emeli őt a pedagógiatörténet nagyjainak sorába.⁶⁷

Az a pedagógia, amelyet a fenti két példában látunk, a hitre épül, belőle él és vele cselekszik. Nincs benne hátsó szándék, sem elodázott felelősség. A remény pedagógiája és a szociális nevelés abban a közösségben bontakozik ki, amely a teljességre nyit. Ahogy egy francia pedagógus összegzi Don Bosco példáján ezt a nevelést:

Hinni a fiatalban, ahogyan Isten hisz benne.

Remélni a fiatallal, ahogyan Isten remél vele.

Szeretni a fiatalot, ahogyan Isten szereti őt.⁶⁸

ÖSSZEFOGLALVA

A reményre nevelés a szociális nevelés feltétele. A remény nem vágyakozás a „jobb napokra”, hanem cselekvés a jelenben a holnapért, miközben becsülettel vállaljuk a tegnapi kudarcokat és sikereket, amelyekből tanultunk, megerősödünk. Az elkötelezett nevelés ebben a valóságban él. Nem csupán elvárásait, hanem kötelezettségeit is számon tartja. A remény és a szociális érzék folytonosan fejlődik, tisztul. Ez a növekedés feszültséggel jár és annak a súlyos feladatnak a hordozója, amely a nevelésben elengedhetetlen: egyértelmű értékrendet építünk. A keresztény szeretet nem jóváhagyása bármilyen magatartásnak, hanem az igazságban való cselekvés következetes megnyilvánulása mindenki iránt.

A kereszténység, és így a keresztény nevelés lényege nem az elkerülés, a „nem-tevés”, hanem éppen az aktív, cselekvő életre nevelés. Az önvizsgálat és az értékelés

67 PÁLVÖLGYI Ferenc: Don Bosco öröksége. *Mester és Tanítvány*, 2005. január, p. 117–126 http://mesterestany.btk.ppke.hu/5_szam/MT5_117_126_Palvolgyi%20Ferenc.pdf 2009. 11. 01.

68 PETITCLERC, Jean-Marie sdb: *L'educateur, un semeur d'esperance dans une societe en perte de confiance* http://mesterestany.btk.ppke.hu/5_szam/MT5_117_126_Palvolgyi%20Ferenc.pdf 2009. 10. 21.

alapja éppen a *mit tettem gondolatban, szóban, cselekedetben, ill. mit mulasztottam el*. A szeretet parancsa a nevelésben nem valamiféle „laissez faire” nevelési elvet jelent.⁶⁹ Sokkal inkább azt jelenti, hogy a gyermek, az ifjú érdekét tartja szem előtt, s nem annak szimpátiája megnyerését. Ennek szerves része a követelménytámasztás, az eredmények elismerése, a cselekedetek következményeivel való szembesítés (jutalmazás, a tudatos vétés esetén a büntetés). Ennek a nevelésnek karakterisztikus jellemzője a közösségi nevelés. A közösségi nevelés elve a keresztény nevelésben lényegében úgy fogalmazható meg, hogy *közösségben, a közösség által, a közösségért, egyéni felelősséggel*. Az utóbbinak a hangsúlyozása egyúttal markáns megkülönböztető jegy is attól a gyakorlattól, amelyben a „kollektíva bársonyfüggönye” mögött eltűnik az egyéni felelősség. A keresztény erkölcsben, a nevelésben is kitüntető szerepe van az alap-közösségnek, a *családnak*, a családi és a családi életre nevelésnek, a családok gondozásának, a családlátogatásnak. Elengedhetetlenül fontos a keresztény nevelésben a nevelői hitelesség, példa, példaadás, példakép, különösen az erkölcsi nevelés vonatkozásában. Azt az eljárást nem nevezhetjük nevelésnek, vagy legalábbis hiteles nevelésnek, ahol csak *szópedagógia* van, vagyis nincsen összhang a nevelő szavai és személyes életvitele között. Éppen a cselekvésre irányultságból eredően további jellemzője a keresztény nevelésnek az *akaratnevelés*, a *jellemnevelés*, mivel ezek a feltételei a hit és erkölcs szerinti cselekvésnek.⁷⁰

Ahogy Weöres Sándor mondja: „*érzelgősség*” csapdájában vagyunk, amelyet szeretetnek, boldogságnak neveznek:

Egyik irányban szeretni csak úgy tud, hogy a másik irányban gyűlölködik, vonzalma nyállal ken, gyűlölete köpköd. Állandó mértéke nincs, önmaga kavargó formátlanságához mér mindent; amerre fordul, jó nem fakad belőle.

A jelenkor legveszélyesebb ördög-nászja: Érzelműség úrnő és Propaganda úr egybekelése. Bármilyen képtelenséget akar a propaganda elfogadtatni, úgy alakítja, hogy a tömeg érzelműségéből kiváltsa egyfelé a meghatódást, másfelé a fölháborodást és nyert ügye van.

Az érzelműség kétfejű nőtény: egyik feje édesen mosolyog és mohón csókolgat, másik feje könnyeket ont, harap és piszkolódik. Csókolgató fejét immár majdnem mindenki összecseréli a jósággal, szeretettel, erkölccsel, családiassággal, ízléssel, eszményi lelkiülettel, harapós fejét pedig a joggal, törvénnel, megtorlással, igazsággal.

⁶⁹ Elhibázott kegyeskedés, „jókodás”: hagyjuk rá a gyermekre, majd felnőtt és megtanulja... stb. Ez nem a személyiség tisztelete, hanem a felnőtt részéről felelőtlenység. Felnőtt szereppel terheli a gyermeket: úgy tekinti, mintha képes volna teljes mértékben felfogni tettei (mulasztása) jelentését.

⁷⁰ V. ö. http://human.kando.hu/pedlex/lexicon/K5.xml/kereszténykeresztény_nevelés2.html

*Korunk betegsége, a lelki talajtalanság és általános összezavarodás, innen ered: a kétféjű bestia mosolyából és könnyzacskóiból. Többet ártott, mint akármelyik szenvedély: a józan emberi mértéket összezavarta.*⁷¹

A remény keresztény értelmezésben mindig az Igazságban gyökerezik, aki Személy és nem ideológia: Isten. Ez a várakozás olyan cselekvést motivál, amely az embert nem idegeníti el önmaga valóságától, sem attól a közösségtől, amelyben él. A kapott „használati utasítás” értelmében „uralma alá hajtja a világot” – a szó legnemesebb értelmében. Uralma alá hajtja: gondozza, felelősséggel őrzi és gazdagítja; másokkal együtt használja és nem szolgálja. Örül ennek a világnak, de reménye túl mutat mindazon, ami látható.

A kételkedés, reményvesztettség divat-betegséggé nőtte ki magát. Az ember reménytelenségének alapja: igazságot akart, de csak törvényt szolgáltatott. De nem legyőzhetetlen ez a kór. Erről szól az az üzenet, amelyet Jézus Krisztus Örömhíre hordoz. „Az Istennel megélt családiasság visszaadja nekünk a látást: és ha élünk vele, tanúskodik Isten igazságáról. Pascal látszólag szkeptikus jó tanácsa, amit agnosztikus barátjának adott, igaz: a hit ostobaságával indulj el és el fogsz jutni a megismerésre. Ez az ostobaság bölcsesség: az igazság útja.”⁷²

Az iménti sorok írója – Josph Ratzinger – néhány évvel később mint XVI. Benedek pápa írja a következőket: „A remény bátorítja az észet, a remény ad erőt az akarat kormányzásához. A remény már a hitben jelen van, sőt a hit ösztönzi. A reményből táplálkozik a szeretet az igazságban, ugyanakkor a remény meg is jeleníti ezt. A remény Isten abszolút ingyenes ajándéka úgy tör fel életünkbe, mint ami nem jár nekünk, s mint ami túlszárnyalja az igazságosság minden törvényét. Az ajándék – önnön természete okán – túlrad az érdemen, törvénye éppen a túlradás. A reményé az első hely a lelkünkben, mert ez Isten bennünk való jelenlétének és velünk kapcsolatos várakozásának jele”⁷³

Reményre nevelni nem csupán annyi, mint elhiteni az új generációkkal, hogy „vanak kilátásai”, vagy, hogy „majd jobb lesz” (csak győzzétek kívárni). Ez cinizmus és felelőtlenség lenne. A remény a hitben való cselekvést indítja el. Csak akkor lesz valósággá, ha legyőzve „ősbizalmatlanságunkat” merünk lépni. Mint a hagyomány szerint a választott nép. Addig nem nyílt meg előttük a Jordán vize, míg a papok rá nem tették lábukat a hullámokra. (v. ö. Józ 3, 13–16). Ez a reményben való lépés a szociális magatartásban, a másokkal megélt közösségben nyer hitelt, újabb erőt a további lépésekhez.

Prof. Dr. Sávai János PhD (GFHF)

71 WEÖRES Sándor: Az érzelgésről. *A teljesség felé* Tericum K. Budapest, 1995, 44–45.

72 RATZINGER, Joseph: *Benedek Európája a kultúrák válságában* SzIT Budapest, 2005, 115.

73 CARITAS IN VERITATE III. 34.

